

SLOVENSKÝ NÁRODOPIŠ

4
XI

VYDAVATELSTVO
SLOVENSKEJ AKADEMIE VIED
BRATISLAVA 1963

V prezentovanom čísle Slovenského národopisu sú online sprístupnené iba publikácie pracovníkov Ústavu etnológie SAV (v obsahu farebne odlišené).

Ostatné práce, na ktoré ÚEt SAV nemá licenčné zmluvy, sú vynechané.

Slovenský národopis je evidovaný v nasledujúcich databázach

www.ebsco.com

www.cejsh.icm.edu.pl

www.cceol.de

www.mla.org

www.ulrichsweb.com

www.willingspress.com

Impaktovaná databáza European Science Foundation (ESF)
European Reference Index for the Humanities (ERIH): www.esf.org

OBSAH

STÚDIE

Ján Podolák, Rudolf Bednárík 60 ročný	485
Ján Michálek, Matice slovenská a náš národopis	489
Anna Kostková, Život baníkov v obydliach zvaných krám v oblasti Gemera a dolného Spiša	499

MATERIALY—ARCHÍV

Ján Mišianik, Na okraj Kollárových Národných spievaniek	525
Ema Marková, Výroba béd — príspevok k technológii	535
Josef Hoffer, Čím a jak léčili jesuité před 200 lety na Starém Hrozenkově	553

ROZHLEDY

Ján Podolák, Zpráva o výsledkoch štúdia ľudovej kultúry karpatskej oblasti za roky 1961—1962	565
Jiří Horák, Slovenské lidové písně zbojnické	569
Špiro Kulišić, Niektoré zhody v kultúre Srbov a karpatských Slovanov	574
Persida Tomić, Výskumy pastierstva v Hornej Resave (Východné Srbsko)	579
Nikola Pantelić, Z výsledkov výskumu dediny a rodiny v oblasti Hornej Resavy (Východné Srbsko)	582
Adam Pranda, Päť rokov činnosti Slovenskej národopisnej spoločnosti (1958—1962)	585
Ján Podolák, K 50. výročiu smrti Andreja Halašu	596
Ján Kantár, Ján Čajak — 100. výročie narodenia	597
DROBNÉ ZPRAVY	599

RECENZIE A REFERÁTY

Musaica — Sbornik Filozofickej fakulty Univerzity Komenského roč. I (1961) a II (1962) (Ján Podolák)	601
A. Polonec — M. Thurzová, Pukanská keramika (A. Pranda)	602
B. Poila, Stredoveká zaniknutá osada na Spiši (Zalužany) (A. Pranda)	604
Horná Nitra, Vlastivedný sborník I. (J. Michálek)	606
S. G. Lazutin, Russkaja častuška. Voprosy proischoždenija i formirovanija žanra (S. Burlasová)	606
W. Jacobeit, Schafhaltung und Schäfer in Zentraleuropa bis zum Beginn des 20. Jahrhunderts (J. Podolák)	609
A. Steensberg, Gamle danske bondergarde (J. Mjartan)	611
P. Máday, Szarvas Története (L. Bianchi)	612
Tri pozoruhodné práce z romistiky (E. Horváthová)	612
Problemy istorii i etnografii narodov Avstralii, Novoj Gvinei i Gavajskich ostrovov (E. Horváthová)	614
Il nuovo canzoniere italiano I, Milano 1962 (S. Burlasová)	615
Nové príspevky k poznání slovanského obydlí v Pomoraví (V. Frolec)	615
Narodna tvorčist ta etnografija (ročníky 1957—1959) (O. Zibynskyj)	617
Rudolf Zátka, Bibliografía Slovenskej etnografie a folkloristiky za rok 1959	622

СОДЕРЖАНИЕ

СТАТЬИ

Ян Подолак, 60-летие Рудольфа Беднарника	485
Ян Михалец, Сто лет Матицы Словенской	489
Анна Косткова, Жизнь шахтеров в жилищах называемых „крам“ в области Гемера и нижнего Спиша	499

МАТЕРИАЛЫ — АРХИВ

Ян Мишианик, По поводу Колларовых национальных песен	525
Эма Маркова, Изделие бёрд — статья к технологии	535
Иозеф Гоффер, Чем лечили иезуиты в Грозенкове	553

ОБЗОРЫ

МЕЛКИЕ ЗАМЕТКИ	565
РЕЦЕНЗИИ И РЕФЕРАТЫ	599
Рудольф Жатко. Библиография словацкой этнографии и фольклористики в 1959 году	601
	622

ŽIVOT BANÍKOV V OBYDLIACH ZVANÝCH KRÁM¹ V OBLASTI GEMERA A DOLNÉHO SPIŠA

DAS LEBEN DER BERGLEUTE IN WOHNSTÄTTEN GENANT
KRAM IM GEBIETE VON GEMÜR UND DER UNTEREN ZIPS

ANNA KOSTKOVÁ
NÚ SAV, Bratislava

Cieľom tohto príspevku je osvetliť tradičný spôsob bývania baníkov v ubikáciách zvaných krám. Údaje o tomto jave sa získali prevažne terénnym výskumom, a to v oblasti dolného Spiša a v Gemeri. Tento spôsob spoločného bývania má veľký význam pre poznanie hospodárskeho a spoločenského života baníkov do r. 1918.

Krámy ako kompletne objekty sa nezachovali jednak pre malú trvácnosť materiálu, z ktorého boli urobené ich strechy, jednak preto, že sa už dávno nepoužívajú. V skúmanej oblasti sa nám podarilo zistiť zachované murivo krámov postavených r. 1906 nad obcou Nadabula. Nevyhnutnými pomocníkmi pri skúmaní otázky spoločného baníckeho bývania boli baníci, ktorí v krámoch kedysi bývali (*pauzirovali*). Otázka funkcie krámov predpokladá prebádanie všetkých súvislostí, týkajúcich sa tejto formy kolektívneho ubytovania drevorubačov, uhliarov, ako aj foriem najstaršieho bývania baníkov v časoch súkromnovlastníckeho povrchového kutania.

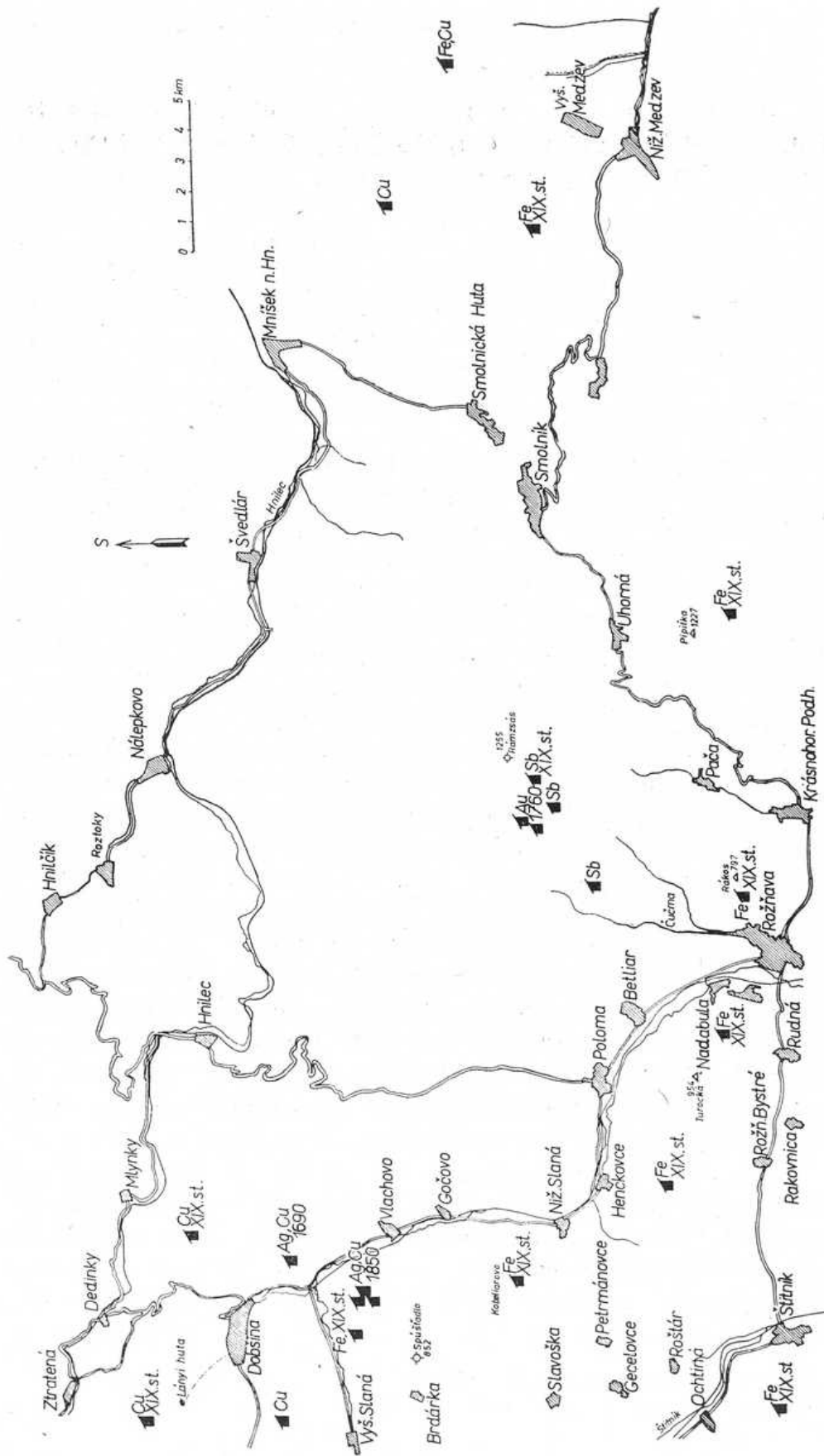
Na otázku, čo je krám, či je to koliba, odpovedajú baníci zhodne: „Koliby mali bačovia a pastieri, krám mali iba baníci.“

Krámy stavali baníci pri vchodoch alebo blízko vchodov do baní. Obývali ich baníci, ktorí do baní dochádzali zo vzdialenejších obcí. Raz do týždňa sa vracali baníci a banskí nádenníci domov vziať si na ďalší týždeň potraviny, vymeniť bielizeň, poradiť, prípadne pomôcť doma matkám, ženám pri hospodárstve, ak nejaké mali. Baníci z bližších obcí odchádzali domov dva razy do týždňa a mladší schádzali do najbližších obcí skoro každý večer, ak sa nepracovalo na nočné smeny.

J. Mjartan na základe údajov zo Žakaroviec² usudzuje, že krámy sú núdzové ubikácie baníkov; v Žakarovciach však nenašiel ani jeden krám. Predpokladá, že názov krám pochádza z pomenovania staršieho typu bývania — tzv. krámikov, v ktorých žili dávnejší samostatne kutajúci baníci. Josef V a ř e k a vo svojej štúdii *Koliba zvaná kram* považuje krám z hľadiska typológie za jednu z naj-

¹ V ďalšom texte budeme používať spisovnú formu krám z praktického dôvodu, hoci je to pojem širší a nekryje sa úplne s pojmom núdzového bývania gemerských baníkov.

² SN 1961, 628—636.

Mapa 1. Lokalizácia baníckych ubikácií — krámov. Posledné krámy sa najviac rozšírili a uchovali v Slovenskom rudohorí až do r. 1920, a to hlavne v súvisi s veľkým rozvojom ťažby železnej rudy, medenej rudy, striebra a zlata (značky: Fe = ferrum, Cu = cuprum, Au = aurum, Sb = antimón, Ag = argentum). Zakreslil r. 1963 inž. Ľ. Arpád Abonyi, Rožňava, na základe zvyškov zachovaných priamo v teréne.

starších foriem obydlia pastierov.³ Na základe poznatkov z literatúry a skúmania koliby v Jakubanoch považuje Vařeka krám za zjav materiálnej kultúry nemeckého pôvodu, ktorý sa vyskytuje predovšetkým u baníkov, drevorubačov a uhliarov na strednom Slovensku vo význame prechodného, núdzového obydlia, stavaného v zemi alebo nad zemou a určeného najmä na úschovu náradia, rudy, aj na prechodné bývanie. Predpokladá ďalej, že valašskí pastieri asi prevzali od nemeckých kolonistov priamo alebo slovenským prostredníctvom slovo krám a pomenovali tak polozemnicový typ koliby, aby ju odlišili od nadzemnej koliby. Podobné vysvetlenie krámu podáva Károly N. B á r t h a v štúdií *Favágó karám*,⁴ kde opisuje dva typy krámov, ktoré sa od seba líšili v použití stavebného materiálu a vonkajším vzhľadom. Hortobágyjskí pastieri používali prístrešie (*vasaló*) podobné drevorubačským *favágó-karámom*, hodne rozšíreným v debrecínskom kraji. Ako uvádza, novšie drevorubačské *karámy* boli stavané z hliny a dostali nový názov *konyhó-karám*, aby sa odlišili od *karámov*, ktoré v pastierskom živote v maďarskom prostredí napospol znamenajú ohradu pre zvieratá. Slovo *karám* považuje za pastiersky výraz, ktorý sa dostal do života maďarských pastierov prostredníctvom nomádskeho pastierov. *Konyhó-karám* znamená podľa autora vždy také prístrešie ľudí, v ktorom je ohnište. Autor zistil aj iný zmysel *karámu*. Podľa neho *karám* znamená kolektív (*csopot*). *Karám* už nie je len príbytok, ale súčasne znamená skupinu ľudí pracujúcich v kolektíve. Takto *karám* podľa K. N. Bárthu nadobúda dôležité významové obohatenie, s akým sme sa pri našom výskume zatiaľ nestretli.

Nemeckí obyvatelia Dobšinej nazývali krámy — *krûm*. V ostatných slovenských etnikách *krám* znamená miestnosť alebo priestor jednak na uskladňovanie potravín a náradia, jednak miestnosť, kde sa predáva nadrobno tovar.

Žiaľ, nie je dosiaľ známy dokumentačný fotografický ani kreslený materiál, z ktorého by sa dalo usudzovať na stavebný vzhľad krámov. Ani jedna z mála fotografií krámu v diele *Gömör és Borsod vármegyének bányászati monografiája*⁵ nenasvedčuje na ľudské obydlie. V tomto prípade prevažne ide totiž len o neskoršie využitie opusteného krámu na sklad banického materiálu. Vyobrazený krám má novú strechu bez otvoru na odvádzanie dymu a bočné štítové steny sú nadkladané drevenou konštrukciou. Z pôvodného krámu sa zachovalo len kamenné murivo a vchodové dvere.

Oblasti výskytu banických krámov.

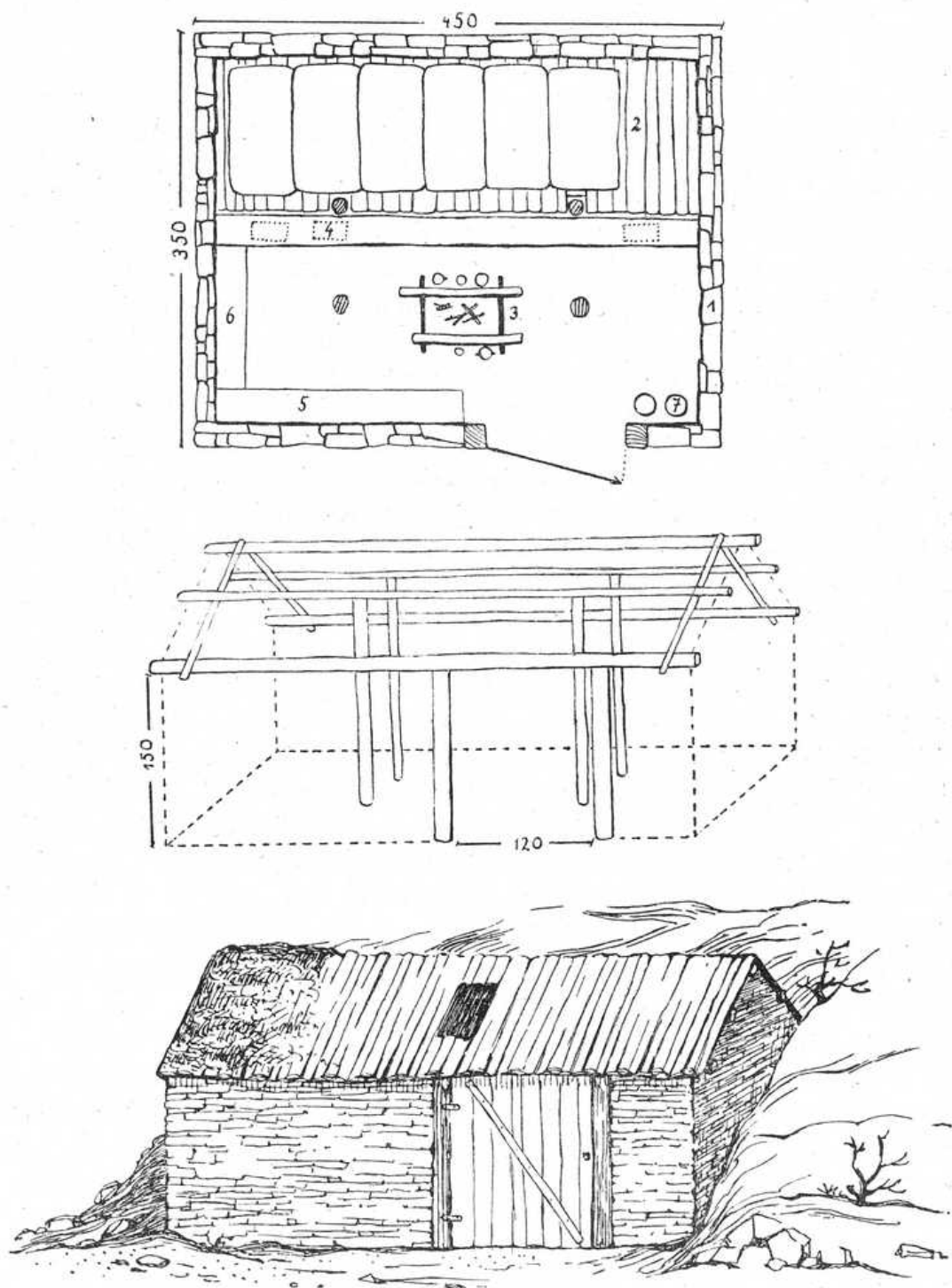
V sledovanej téme, na materiáli zozbieranom z typickej banickej oblasti dolného Spiša, z obcí Mlynky, Dedinky, Hnilec, potom z obcí Nižná Slaná, Dobšiná, ako aj z okolia Rožňavy, t. j. z obcí Čučma, Nadabula, Gemerská Poloma, pokúsime sa osvetliť tradičný spôsob bývania baníkov v ubikáciách zvaných krámy. V oboch skúmaných oblastiach naposledy stavané krámy, typologicky polozem-

³ J. Mjartan, *Ludové staviteľstvo*. Banická dedina Žakarovce. SAV, Bratislava 1956, 187—190.

⁴ *Ethnographia* 1946, 67—70.

⁵ G. Eisele, *Gömör és Borsod vármegyének bányászati monografiája*, Selmechánya 1907, 373.

nice, ktoré sa v tradičnom bývaní baníkov najdlhšie uchovali, boli postavené r. 1906 nad obcami Nadabula pri bani Bernardy, na severnej strane Tureckého vrchu a v Nižnej Slanej pri bani Gampel. V tom istom čase sa pre technický

Obr. 1. a) Pôdorys krámu: 1. murivo, 2. spoločná posteľ, 3. ohnisko, 4. debničky na úschovu potravín, 5. lavice, 6. police, 7. kupy na vodu. b) Drevená konštrukcia strechy krámu. c) Celkový pohľad na stavbu krámu. Rekonštrukcia. K. Fulierová.

pokrok v ťažbe rudy likvidovala baňa Karolka nad obcou Nadabula. Pri bani Karolka bolo vedľa seba postavených 5 krámov. Tou istou stavebnou technikou ako krámy boli stavané aj banské budovy, a to zapisovňa baníkov, sklad a vyhňa (*šmikňa*) na nakúvanie a brúsenie baníckeho náradia. Naproti tomu pri bani Bernardy bolo postavených 9 krámov a banské budovy. Roku 1912 k nim pribudla strojovňa (*mašinhaus*), v ktorom bol umiestený elektrický kompresor.⁶

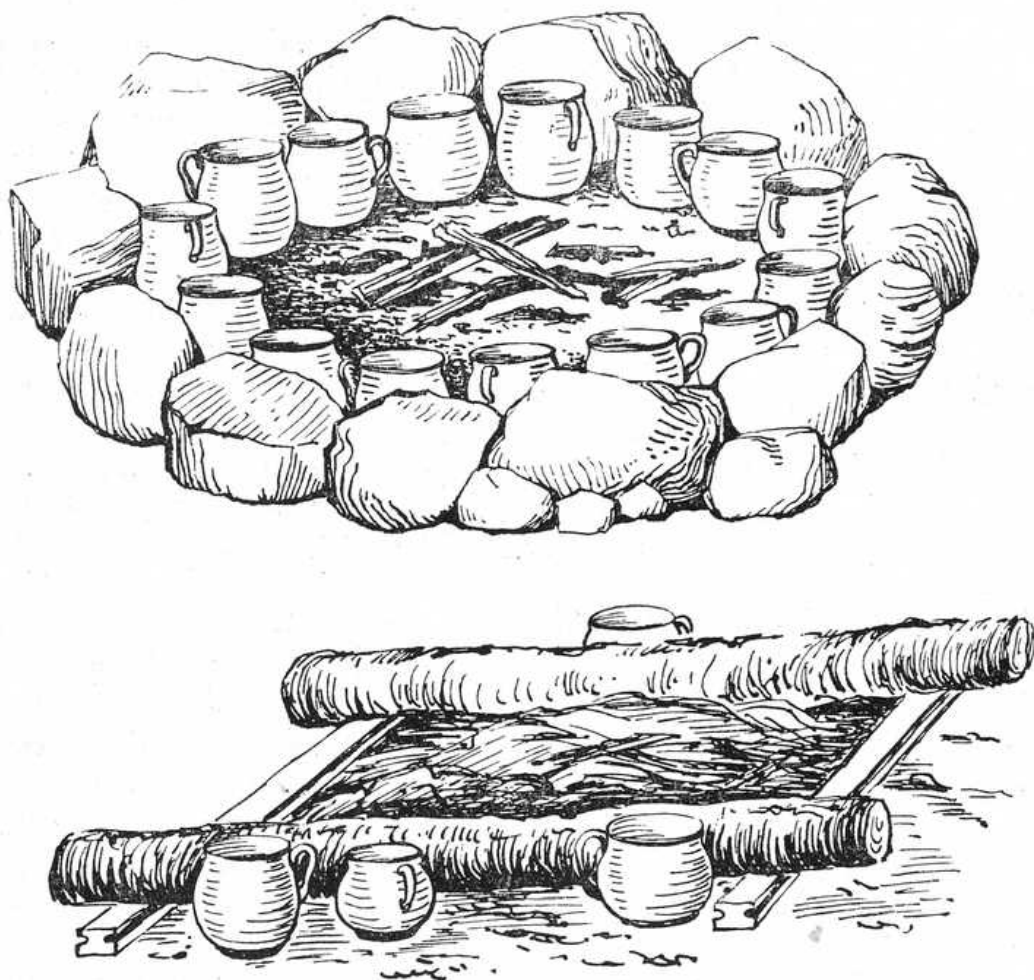
Pamätníci, ktorí dlhé roky žili v krámoch, spomínajú na starých baníkov: „Starci stavali krámy, žili a využívali ich práve tak ako my.“ Spomínajú, že prvé dva krámy boli postavené pri bani Trojica medzi Nižnou Slanou a Kobeliarovom, kde sa dolovala ortuť (*živé striebro, biele zlato*). Ďalšie tri krámy boli pri bani Ignácke a po jednom kráme už z posledných, ktoré boli postavené r. 1909 a mali strechu krytú térovým papierom, pri baniach Kutatov, Stredná, Mano, Katarína, Gejza. Na Sadlovskej bani boli tri krámy a v Čučme pri bani Mária štyri krámy. Na dolnom Spiši bolo najviac krámov na vrchu Ráztoky pri bani Grétka.

Baníci najintenzívnejšie využívali krámy ako prechodné núdzové ubikácie v časoch, keď ťažba rudy bola v rukách Rimavsko-muránskej ťažiarkej spoločnosti. Popri krámoch, ako spoločných baníckych ubikáciách, pretrvávali krámy samostatne ťažiacich baníkov. Tak to bolo napr. v Dobšinej do r. 1945. V Henclovej a na Starej Vode do r. 1934–1935, kde bývali v krámoch tri rodiny ťažiace samostatne. Roku 1956 na Tichej Vode pri bani Fridrich využívali pracovníci geologického prieskumu opustené krámy ako núdzové obydlie tak, že na murivo krámov postavili nové strechy z dosák, ktoré zakryli térovým papierom a na miesto starej okenice vkladali riadne okienko so sklom. V interiéri namiesto ohniska bol postavený šporák s komínom. Ako samotní členovia prieskumu uvádzajú, prestali už pri svojej práci používať krámy a bývajú v maringotkách, ktoré sú pre ich prácu najvýhodnejšie, pretože sú pohyblivé.

Zatiaľ sa podarilo zachytiť len nepatrný počet z veľkého množstva baníckych krámov, ktoré vznikli a rozširovali sa v Slovenskom rudohorí v Gemerskej oblasti a na dolnom Spiši v dôsledku nepretržitej ťažby železnej rudy, čo podmieňovala kvalita rudy. Potreba krámov bola určovaná najmä dĺžkou pracovného času, ktorý až do r. 1918 a prakticky až do r. 1920 trval 12 hodín, čím

⁶ Elektrický kompresor sa napájal elektrinou z turbíny, ktorá bola postavená v kolónii (banícka osada medzi Nadabulou a Rožňavou). Z tejto turbíny sa dodávala elektrina cez kompresor do malých elektrických motorov o 2 HP, ktoré boli pripevnené na stĺpy priamo na jednotlivých pracoviskách v bani. Elektrické vŕtačky (*mašiny*) boli tiež upevnené na stĺpy a dalo sa nimi pohybovať v rozpätí 30–50 cm. Tento spôsob vŕtania bol dosť nákladný, pretože baník strácal veľa času menením polohy vŕtačky, ktorej pohyby záviseli od celej ťažkopádnej konštrukcie. Roku 1927 sa prešlo k vŕtaniu vzduchovými vŕtačkami (*luftove mašiny*), ktoré už boli o to výhodnejšie, že baník nosil vŕtačku (*mašinku*) o váhe 5,5 kg na pleci; zmena polohy vŕtačky teda už závisela od jeho rúk. Vzduchové vŕtačky boli dvojaké: *flotmankami* sa vŕtalo na sucho a *zingerzonom* na vodu. Najmä vzduchové vŕtačky narobili veľa škôd na zdraví baníkov. Vojtech Smrečanský z Nižnej Slanej spomína, že „keď sa vertalo *luftovými mašinami*, *ta v baňi jeden druhého aňi ňevidzel*“. Baník Bartolomej Hataľa z Nadabuly na to zas spomína takto: „*Kec se začali luftovo mašini používac pri baňickej práci, ta sme radši ručne vertali, lebo v baňi bulo slabe vetraňe a mašini narobili teľo prachu, že v ňim aj najmocnejši baňik dľuho nevitřimal. Sicke chlopi mladi pomreli, lebo se im pľuca zaprašili kamenim prachom.*“

boli vidiecki baníci nútení žiť v krámoch. Tým sa predlžovala životnosť krámov v ich najpôvodnejšom využívaní a vo vedomí ich posledných obyvateľov ostali čerstvé spomienky na život v krámoch. Na ich základe možno rekonštruovať stavbu krámu i život v ňom.

Obr. 2. a) Ohnisko ohraničené kameňmi. Starší spôsob varenia baníkov v kráme. b) Ohnisko upravené do tvaru obdĺžnika. Rekonštrukcia. K. Fulierová.

Stavba a vnútorné zariadenie krámu

Ako sme na začiatku spomenuli, miesto pre stavbu krámov sa vyhľadávalo v blízkosti vchodov do bane. Krám bol obyčajne situovaný tak, že jeho zadná stena stála vo svahu; k tejto stene sa stavali posteľe, lebo bola teplejšia, nebývalo to však pravidlom. Ako stavebný materiál sa používal kameň (*jalovina, piargy, hlušina, vanty*), ktorý vynášali baníci na násypy (*halňe*). Stavebné miesto sa vyrovnalo a z kameňa sa vymurovali 4 steny do výšky 1,40–1,50 m. Dve bočné steny mali vymurované aj štíty. Na čelnej stene sa ponechával otvor pre dvere široké 70 cm a vysoké 120 cm. „Vchádzalo še nimi do kramu jak do chľevika, lebo chlop še mušel zohnuc, kec še chcel dostac dnu“, spomína baník

Samuel Oprenčák z Gemerskej Polomy. Z kameňa sa murovalo nasucho, a to tak, že jednotlivé rady kameňa sa posypávali suchou zemou, čím sa poupchávali všetky škáry v múre. Kameň nebol obrobený. Na takto vystavaný predný a zadný múr krámu položili krížny neopracovaný hrubý guľatý trám (*križlak*, *križlovec*, *križnu*, *ulmu*, *pomurňicu*), naň sa postavila najjednoduchšia sedlová strecha (*stolicova fekňa v hrebeňu*, *majoor pant*, *verchňe drevo*), spevnená dvoma trámami, ktoré boli spojené s krížnym trámom. Strecha sa ešte upevnila dvoma stĺpkami z guľatiny (*štompiky*), ktoré slúžili vo vnútri stavby ako nosníky na zhotovenie spoločného lôžka (*povirk*, *poviark*; Nižná Slaná, Gemerská Poloma, *pugert*; Dobšiná), lavíc a políc. Materiál na strechu dával baníkom závod. V starších krámoch sa na konštrukciu strechy naukladali štiepy z guľatiny (*šajty*), neskôr odpadky (*okrajky*) z dosák po pílení tak, že sa prekrývali, aby sa zakryli diery nerovnej hrany odpadkov. Na takto uloženú krytinu sa nasypala zem, poliala vodou a lopatami sa zrovnala (*primastila*). V prvej tretine strechy pri sedle sa nechali po oboch stranách dva otvory (*okenice*), ktoré sa za dažďa, na noc a v zime zvnútra zatvárali doskami, ináč mali funkciu dymníkov. Do vchodového otvoru postavili stĺpiky (*štompiky*) a na pánty zavesili dvere. Z troch strán krámu vykopali jarček na odtok dažďovej vody. Pred krámom upravili rovné malé priestranstvo (*frajplac*). Na takto upravený terén umiestňovali v lete ohnisko (*vatra*, *piacka*).

Stavba vznikla alebo dohodou medzi budúciimi jej obyvateľmi, alebo z príkazu závodu, pričom jej rozmery sa volili perspektívne pre väčší počet baníkov. Ak sa k jednému krámu pristavil druhý krám, ušetril sa jeden štítový múr, čím vznikali dvojkrámy. Krámy stavali baníci po pracovnom čase. Pri konštrukcii strechy im pomáhali banskí tesári (*cimermani*), pravda, len v tom prípade, ak tesár bol z tejže obce ako baníci. Na stavbu krámu stačili traja — štyria baníci a tesár; obyčajne všetci boli z jednej obce.

Vnútrajšok krámu tvorila jednopriestorová miestnosť bez povaly, spodok bol z udupanej zeme. Vo väčších krámoch, kde žilo 12—17 baníkov, boli až dve spoločné lôžka pod bočnými stenami. V menších krámoch, kde bývalo 8—12 baníkov, bolo lôžko umiestnené pri štítovej stene. Spoločné lôžko vzniklo tak, že asi v metrovej výške nad zemou sa na krížne podpery (*kobulky*) smerom do priestoru ukladali štiepy (*šajty*) dlhé 1,70 m hladkou plochou navrch. Pôvodne sa kládla tenká guľatina (*drúčky*), neskôr štiepy, napokon dosky. Na lôžko si baníci popri sebe kládli z domu donesené žitnou slamou vypchaté vrecia (*stružljaky*, *strožľaky*) z domáceho vrecového plátna. Slamu vymieňali raz do roka alebo vôbec nie. Časť lôžka pri stene, kde mali baníci pri spaní hlavy, bola trochu vyvýšená, nepotrebovali preto podušky. Baník Eudovít Hooz, rodák z Dobšinej, spomína že mal „malú hlavničku ušitú z domáceho plátna, naplnenú plevou“. Na otázku, čím sa prikrýval, odpovedal: „Na brucho som lehnul a herbatom še prikriľ. Ňeraz potkaň z povalinky nam nasipal hľinu do uchoch a do rana mal človek halňu hľini pod hlavou.“ Prikrývali sa zväčša domácimi handričkovými kobercami alebo starými odevnými súčiastkami (*guby*, *surovice*, *haleny*).

V primeranej výške od zeme, aby sa čo najpohodlnejšie sedelo, upevnila sa

medzi stĺpiky a pred lôžko lavica a vo výške chlapa polica na banický riad. Takáto polica bola aj na protifahlej strane, ak totiž bola stena voľná, bez lôžka. Každý obyvateľ krámu mal konča svojho miesta na spanie pod lavicou uloženú debničku s potravinami. Boli to vyprázdnené debny od dynamitu, ktoré im banský závod dával zadarmo. „*Však dynamit sme sebe placili z vlastneho lvonu, tag debničky boli vlasne naše*“, hovorí informátor.

Presne nad miestom, kde boli debničky, bol na policiach uložený banický riad. Pozostával z dvoch hlinených hrncov, korýtka, vahančeka, drevenej misky, kovového *praziaka*,⁷ struháka (*rajbadla*), drevených lyžíc a soľničky. V kúte pri dverách stáli na osobitnej lavičke dve drevené nádoby (*kupy, ročky*) na vodu. Pod otvormi na odvod dymu bolo vyhradené miesto pre ohnisko (*vatra, piecka, piacka*). Starší baníci spomínajú, že prvé ohniská boli okrúhle v priemere 1—1,20 m a okolo boli naukladané okrúhle kamene (*kulače, vanty, prigince*).⁸

Ostatní baníci používajú pre starší typ ohniska napospol názov *vatra*, neskorší typ ohniska nazývajú ohnisko stavané na *kvadrac*. Bol to vlastne obdĺžnik. Toto ohnisko pozostávalo z dvoch úzkokofajnicových dielcov dlhých 60—80 cm, ktoré kládli na užšie strany ohniska a na tieto dlhšie strany obdĺžnika kládli brvná dlhé 1—1,20 m. Uprostred tohto priestoru sa rozkladal oheň pomocou drobných suchých triesok (*trebaliek, štiepok*). Od nich sa chytili obe brvná, ku ktorým z vonkajšej strany stavali baníci radom hrnce na varenie. Po skončení varenia sa konce nedohoreného dreva (*hlavenky*) vyniesli z krámu von, uhlie zhrnuli na kôpku, aby oheň hrial a nedymil. Cez noc sa oheň v kráme neutržiaval. Nad ohniskom, o sedlové drevo strechy, bol upevnený rošt zo železných drôtov, na ktorom sa sušilo drevo, triesky, prípadne aj šaty a obuv baníkov. V lete sa ohnisko vynieslo von pred krám na voľné priestranstvo. V lete za pekného počasia sa spávalo vonku, lebo v kráme bolo veľa blch. Baník Vojtech Smrečanský z Nižnej Slanej rozpráva: „*Kec sme sa v pondelok vracali do kramu, ničto tam něchcel prvý vojsť, lebo na perveho všeckí blchy poskakaľi a potom mušel s ěimi isc do baňi pracovac*.“

V kráme pre 12—17 ľudí bol veľký nedostatok voľného priestoru. Svetlosť, čiže voľný vnútorný priestor krámu, bola 14 m². Po odpočítaní miesta, ktoré zaberalo spoločné lôžko, ostávalo len 7,75 m² priestoru pre voľný pohyb a ohnisko. Vo väčšom kráme, ako sme uviedli, bývalo 12—17 baníkov, na jedného člena pripadlo teda v kráme asi 0,5 m² plochy. V týchto priestorových podmienkach museli, pravda, baníci obmedzovať svoje pohyby na minimum. „*Aňi v krame, aňi v baňi še nedalo poriadne vystrec. Tak baňik še aňi doma v ěedzeli ěevistrel, bo v jednej zadňej chižke na želarstve še ěedalo bars rozcahovac*.“

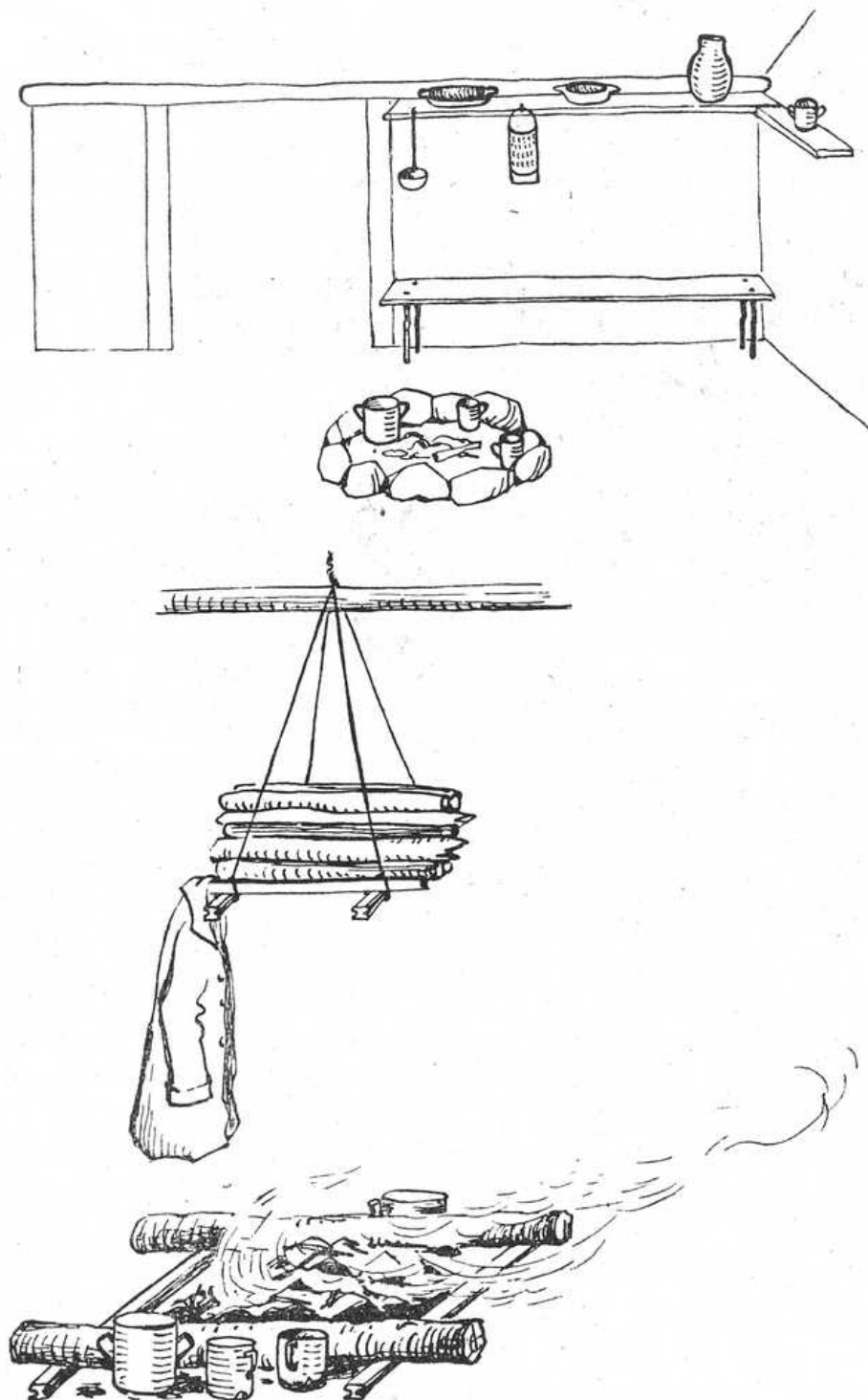
Život baníkov v krámoch.

Keďže krám bol dôležitým miestom spoločného života baníkov mimo bane, o organizáciu života v ňom sa obyčajne staral najstarší baník. Tento *gazda* dispo-

⁷ V banskej vyhni vykutá nádoba pologuľatého tvaru o obsahu pol litra, so železnou rúčkou dlhou až 70 cm.

⁸ Zoltán Kraus, archivár MNV v Dobšinej, znalec miestneho dialektu uvádza, že názov *prigince* pochádza z nemeckého bei grenze — pri hranici (ohňa).

noval krádom, určoval miesta na spanie na spoločnom lôžku, mladším baníkom a pomocníkom (*menším centlikárom*), prideľoval miesta na spanie pri dverách, čo malo svoje odôvodnenie pri príprave jedál, zadeľoval členov kolektívu pri den-

Obr. 3. a) Výsek interiéru s ohniskom. Na polici banícky riad používaný v kráme. b) Novší typ ohniska s roštom, na ktorom sa sušilo drevo a mokré banícky odev. Rekonštrukcia. K. Fulierová.

Obr. 4. Vchod do
bane Bernardy pri
povrchovom kutaní.
Foto A. Kostková.

nom donášaní vody do krámu a pri povinnosti rozžíhať oheň a obstarávať drevo. Niekedy podľa toho, *jaki bul schopni dirigent, prikázal aj raz do tížňa pozametac prutkovou metlou kram*. Podľa najstaršieho baníka bol krám aj pomenovaný. Meno krámu sa používalo na označenie celého kolektívu v styku s kolektívami iných krámov. V spomienkach baníkov sú takéto pomenovania krámov ešte čerstvé pri bani Bernardy a pri Sadlovskej bani. Baníci z Čučmy mali Skalského krám, baníci z Gemerskej Polomy — Pišakovského krám, baníci z Bystrého — Babicovského krám, Galovského krám, Galantovského krám, baníci z Nadabuly — Kubikov krám, baníci z Betliara — Molnarov, Bukovského, baníci z Rakovníce — Galovského krám, baníci z Hnilca — Hontyho krám atď.

Pomocné práce v kráme vykonávali väčšinou učni. Službu si po skončení dňa odovzdávali. Služba spočívala v tom, že hodinu pred skončením predpoludňajšej

šichty vychádzal učeň z bane, zapálil oheň, doniesol dve vedrá vody, ktorá stačila na navarenie tradičných baníckych zemiakových halušiek. Studnička (prirodzené žriedlo) bola obyčajne dosť vzdialená od krámu, a tak cesta po vodu trvala aj 20 minút. Voda bola vzácna, preto sa úsporne používala. K ohnisku nastavali učni potrebný počet hrncov s vodou, aby baníci nemuseli dlho čakať, kým zovrie.

Učeň bol obyčajne syn niektorého baníka, alebo bol v bližšom príbuzenskom pomere k niektorému z nich a varil spoločne s ním. Ak po vykonaní týchto prác pre všetkých obyvateľov krámu ešte ostával učňovi čas do príchodu baníkov, naškrabal zemiaky pre seba a otca, prípadne ujčeka.

Keď fáráli do baní súčasne, najstarší baník odchádzal posledný, až keď zistil, že je v kráme všetko v poriadku, a ako posledný aj krám zamkol. Kľučku, ktorou sa dvere krámu zatvárali, kladol na miesto, ktoré všetci obyvatelia krámu poznali. Zriedkavo, no predsa niekedy sa len stávalo, že v pracovnom čase (*šichte*) z niektorého krámu ukradli neznámi ľudia najdôležitejšie potravinové články, ako slaninu a chlieb.

Najstarší baník krámu prijímal na uvoľnené miesta nových spoločníkov, pričom sa však vždy prizeralo na to, aby nový uchádzač bol z tej istej obce. Ako vstupné musel zaplatiť liter pálenky na pohostenie všetkých obyvateľov krámu. Najstarší baník neraz rozhodoval i v osobných sporoch. V prípade, že sa niektorý člen kolektívu nesprával podľa zaužívaných pravidiel, najstarší baník ho z krámu

Obr. 5. Krám pri vchode do bane. Pozri poznámku č. 5.

vykázal. Stávalo sa to však zriedka. Podľa výpovedí informátorov takéto rozhodnutie padlo obyčajne vtedy, „*kec mu nemohli inakši napraviv hlavu*“.

Program dňa.

Baníci sa vyberali zo svojich obcí do práce v pondelok okolo druhej hodiny ráno. Cesta im trvala tri-štyri hodiny a o šiestej ráno sa už hlásili v zapisovni. Do práce odchádzali z dediny spoločne. „*Kec išli, befeši sa ani husi*“, spomína Bartolomej Hatala z Nadabuly. Líšili sa totiž odevom od ostatných baníkov, ktorí sa denne vracali do baníckych dedín. Krámoví baníci nosili dlho krpce, surovice, haleny, guby, biele nohavice domácej výroby, kým ostatní nosili cvillichový odev (*kabaty zo šturcu*) a čierne nohavice. Po skončení týždennej roboty sa krámoví baníci zasa vracali spoločne domov, aj keď obyvatelia z jednej dediny bývali vo viacerých krámoch.

V pracovný deň, keď baníci ráno o piatej povstávali, zdravili sa navzájom: Na šťastie! (*Gligauch!*), nabrali si do hrnčeka vody a pred krámom si umyli tvár. V zime si ohrievali vodu v ústach a s ňou sa umývali. Obliekanie im tiež veľa roboty medalo, lebo na noc sa len zobúvali a vyzliekali si iba kabáty. V ostatnom odevu spali. Iba v prípade, keď sa odev zmáčal pri práci v bani, prezliekali sa v kráme úplne. Naraňajkovali sa, na desiatu si do bane brávali chlieb a slaninu. O šiestej ráno sa fárало do bane. Pred fáráním sa v zapisovni baníci spoločne modlili⁹ a dozorca zisťoval prítomnosť v práci vyvolávaním mien baníkov. O jedenástej hodine vychádzali z bane. Pri vodnom potrubí pred východom z bane (*muntelom*), kde vytekala voda, si umyli ruky. Poludňajšia prestávka trvala od 11,00 hod. do 12,30 hod. Na ten čas sa baníci vracali do krámov. Prezuli sa do drevákov (*šlapčugy*), najmä tí, ktorí robili v mokrom prostredí. Uvarili si svoje tradičné banícke halušky a oddychovali na lôžku alebo v lete na voľnom priestranstve. Pri poludňajšej prestávke sa málo hovorilo. Okrem tohto odpočinku využívali baníci poludňajšiu prestávku na brúsenie vrtákov (*švidrov*), najmä tí, ktorí vrtali do tvrdého kameňa. Pred odchodom na odpoľudňajšiu *fáranku* postavili si do pahreby hrnce s fazuľou (*bob*), aby po opätovnom

⁹ Baníci sa každodenne pred fáráním schádzali v zapisovni. Prítomnosť fárájúcich baníkov sa zisťovala vyvolávaním mien. Po tomto akte nasledovalo modlenie baníkov. Najväčejší baník stál na vyvýšenom mieste (pódiu), snal klobúk z hlavy (ostatní baníci ho nasledovali, všetci vstali a zložili tiež klobúky) a modlil sa nahlas tak, že čítal modlitbu. Ostatní modlitbu počúvali a iba na konci modlitby spoločne vyriekli slovo Amen.

Pri zisťovaní obsahu tejto modlitby nevedel nám ju ani sám predčítajúci baník súvisle povedať. Až keď sa stretli viacerí baníci dohromady a pripomenuli si ju, podarilo sa nám ju zapísať v tomto znení: V mene ota i syna i ducha svätého, amen. Všemohúci bože, pán neba i zeme, ktorý riadiš tento svet podľa svojich múdrych zásad, zhromaždili sme sa tu v túto hodinu pomocou tvojho svätého mena na velebenie tvojej veľkosti. K tebe dvíhame svoj prosebný hlas, keď na vykonávanie svojej ťažkej práce zo svetla pekného dňa sa spúšťame do hĺbin zeme, do krajiny tmy. Oh, vypočuj naše vrele modlitby, dobrotivý bože-otče náš, ochraňuj nás aj dnešný deň svojimi starostlivými krídlami. Daj sily do našich údov a úspechu našej vykonávanej práci. Vlej do nás smelosti, keď zúfame a viery, keď sa nás zmocňuje bázeň. Ochraňuj nás od všetkého nešťastia, maj starosť o našu doma zanechanú rodinu a deti, pre dobro ktorých pracujeme, aby sme sa po ukončení svojej ťažkej práce s nimi znova zhliadli a nás, ktorí sa pod tvoju ochranu utiekame, veď nás o milostivý bože a vyslyš naše vrele prosby, amen.

Obr. 6. Krám z Nižnej Slanej z r. 1915. Strecha je už pokrytá tērovým papierom a dymový otvor je nahradený stabilným zaskleným okienkom. Foto A. Kostková.

Obr. 7. Zvyšky muriva krámu. Foto A. Kostková.

vyfáraní mali skôr hotovú večeru. Večer o šiestej hodine, keď sa vrátili do krámu, najprv sa zobuli, dokončili prípravu večere, najedli sa, a potom mali voľno (*fraj*). Po večeri si zanesli do vyhne naostríť pracovné nástroje a tesárom dali nasadiť nové rúčky do kladív. Tým sa im vlastne skončil pracovný deň. Čas na spanie bol ešte ďaleko. Unavenejší si políhali a ostatní sedeli na lavičkách alebo na klátikoch okolo ohňa, ktorý sa ešte udržiaval prikladaním tenkých triesočiek. Krám sa osvetľoval vo dne okienkami, v lete otvorenými dverami, večer kahancami; každý večer svietil kahanec iného baníka, podľa určeného poradia. Neskoršie sa na osvetľovanie krámov používali karbidové lampy.

Kým baníkom, dochádzajúcim denne z dedín do baní, nosili ženy obed do bane, krámoví baníci si každý pondelok prinášali, ako sme už spomenuli, potraviny na celý týždeň. Potraviny mali v plátených vreckách, ktoré mali poukladané v plátenej kapse (*tanistre*); nosili ju prevesenú cez plece. Vo vreckách boli takmer stabilné potraviny, a to: chlieb, slanina, múka, zemiaky, cibuľa, cesnak, soľ, fazuľa, jačmenné krúpy, bryndza, tvaroh, kyslá kapusta. V jesennom období, keď sa zabíjali barany, prinášali si baranie mäso asi na dva obedy. Po zabíjačkách si niekedy donášali jaternice a oškvarky. Každý baník si nemohol osviežiť svoju jednotvárnú stravu. Stávalo sa to iba vtedy, keď mal doma bravca alebo ovce. Tí baníci, ktorí si okrem zemiakov a cibule nemohli z domu doniesť iné potraviny, kupovali si cestou do krámu, v baníckej obci alebo v baníckom konzume neúdenú, solenú maďarskú (*bielu*) slaninu, múku a iné. Každodenná strava krámových obyvateľov vyzerala takto:

R a ň a j k y: surová slanina s chlebom alebo pražená slanina s chlebom; slanina, cibuľa a chlieb; slanina, cesnak a chlieb; chlieb, cesnak, cibuľa.

O b e d: pravidelne zemiakové halušky s bryndzou a slaninou alebo zemiakové halušky s cibuľou a slaninou; zemiakové halušky s varenými zemiakmi a slaninou; zemiakové halušky s kyslou kapustou alebo tvarohom.

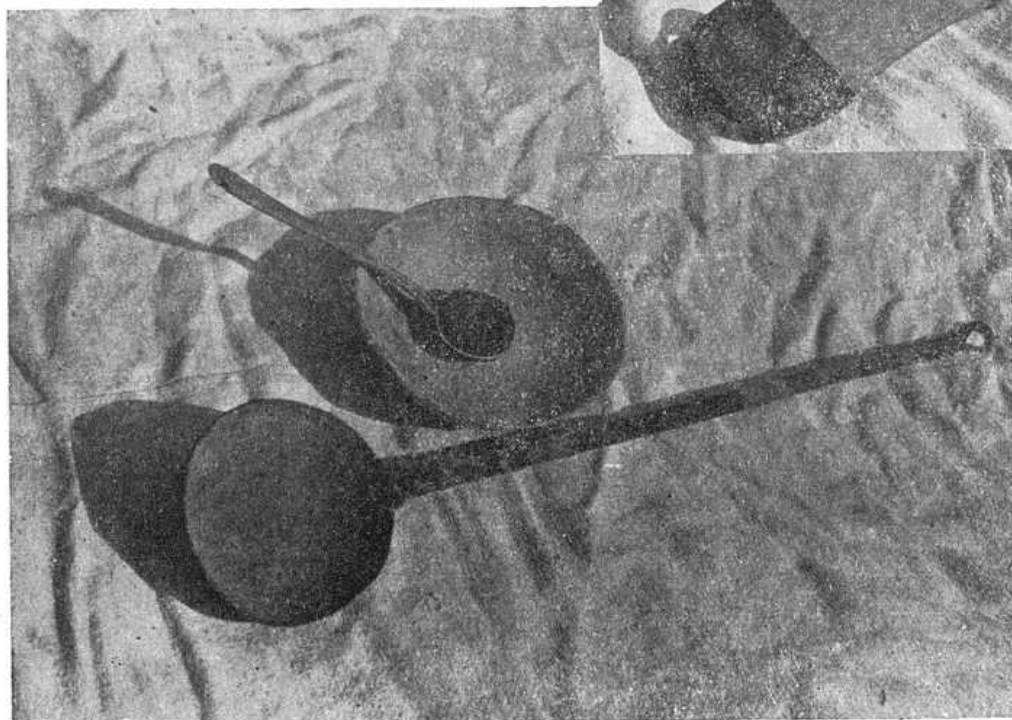
V e č e r a: fazuľa so zemiakmi a krúpami alebo fazuľa so zemiakmi; pražená slanina s chlebom.

Opis varenia, ako ho podáva baník Oprenčák z Gemerskej Polomy, je súčasne vyjadrením premyslenej úspory pohybov v malom priestore, aký predstavoval krám: „*Moja žena má veľkú kuchyňu, a na haluški vždi musím dluho čekať. Mi sme mali malo mesta v krame a nas bolo veľa a keď sme si sadli na svoje mesto, nepohli sme sa z ňeho, kim haluški neboli hotové. Pod lavicou, na ktorej som sedel, vybral som si z d'ebničky zemiaki, očistil ich, umil a v koritku porajbal a ešte som si medzi tím chleba prikusoval. Najmladší, ktorí šedzel pri dverach, podával nam v hrnčeku z ruk do ruk vodu, s ktoru sme si zemiaki umili a vratili sme špinavu nazad, aby ju pred kram vyľal. Ten perši musel všeko robic. A zase som nestaval, len som še načiahnul, vzal z police pražak, nakrajal do ňeho slaňini a dal na oheň pražic. Za ten čas som si zarobil porajbane zemiaky s mukou na cesto, a posadzal haluški drevnim nožikom (sadzakom) do vracej vody. Keč zovrelí, ližicou som scedzil halušky do druhého hrnca, ochladzil som ich, visipal do vahančeka. Za ten čas sa slanina upražila, polial som s ňou halušky a keď bolo brindze, dal som aj tej trochu, z vahančeka som sa i najedol a až*

Obr. 8. Banícke dreváky. Foto A. Kostková.

Obr. 9. Banický riad v kráme (pražiak, drevená miska s lyžicou). Foto A. Kostková.

vtedy som sa pohol z mesta. Vodu čo sme odcedzili z halušok spolu s ochladzovacou vodou, sme voľali ofriškou. Aj tu sme zužitkovali. Nasipali sme do nej bobu a postavili hrniec k ohňu aby sa varil. Eahal som si na povirok a oddichoval. Pred odchodom do bane na poobedňajú šichtu som k bobu pridal geršle, zemiaky a kec som sa vracil po práci z bane, jedlo bolo v hrnci hotove, zapražil som ho a navečeral sa. Tak išlo naše vareňe každi dzeň jednako za cele roki.“

Prilepšenie stravy si brali krámoví baníci len na dva dni, lebo v kráme nebolo kde takéto jedlo uskladňovať, aby sa neznehodnotilo; dlhšie vydržala iba bryndza, ktorú mávali v drevených nádobách. Ak im chýbali potraviny, požičiavali si ich navzájom. Najčastejšie to boli zemiaky. Chlieb a slaninu si požičiavali menej, lebo ich nik nemal nazvyš. Krádeže potravín medzi obyvateľmi krámu sa nikdy nevyskytovali. Keď niektorý náhodou ostal bez jedla, *daľi mu tak bez pitaňa, bo hladnému nemožno žic*. Stávalo sa to však málokedy. Iným prípadom holo, *kec prepil baňik lvon a žena ho zato na tížňovku nevpravila*, aj vtedy druhovi z chlapskej súdržnosti pomohli.

Ako vidíme, hlavnými článkami baníckeho jedla boli predovšetkým slanina, chlieb a zemiaky. Kalorická a výživná hodnota týchto jedál zďaleka nestačila na obnovenie síl pri namáhavej baníckej práci. Okrem iných dôležitých článkov

chýbali v nej najmä bielkoviny. Táto nedostačujúca strava bola jednou z vážnych príčin chorôb a predčasných úmrtí baníkov.

Na prípravu tradičných banických jedál, ktoré baníci pravidelne denne varili, nepotrebovali väčšie množstvo riadu. Na prípravu hľušiek stačilo korýtko, struhák (*rajbadlo*), drevený nožík, hlinený hrniec (dva-tri), pražák, vahanček, drevená miska a drevené lyžice, ako sme to už spomenuli. Banický riad sa rozmnožil len o drevené misky v tom prípade, ak si spoločne pripravovala jedlo dvojčlenná alebo trojčlenná skupina. Málokedy, no predsa sa stávalo, že do spoločného železného kotlíka pribudlo niekedy mäso z lesnej fauny. Keby sme v tom čase boli porovnávali kuchynský riad v domácnosti baníkovej rodiny, neboli by sme našli oveľa viac, iba ak maselnicu (*mutelnicu*), cedidlo (*cedak*) a plechy na sviatočné koláče. Aj banické domácnosti boli v stravovaní skromné. Slanina sa nechávala len pre dospelých chlapov; domáci si ju nahrádzali prípadne maslom.

Využívanie voľného času.

Baník nezaháľal ani po skončení šichty, najmä keď videl usilovnosť svojich druhov. Skoro každý baník ovládal výrobu tradičnej baníckej obuvi — drevákov (*šlapčuhov*, *šlapčugov*, *klatikov*). Žijúci baníci si ešte spomínajú na to, že starci pracovali v drevákoch v bani, ale na povrchu, či už doma alebo cestou do mesta chodili v krpcoch. *Tak to bývalo až do konca monarchie*, spomína baník Kasper z Vyšnej Slanej.

Dreváky postupne strácali pôvodnú funkciu pri baníckej robote. Baníci ich už nosili len po robote, aby si v nich nohy oddýchli. Do roboty v bani nosili čižmy a baganče. Dreváky si zhotovovali (*kresali*) z lipového, osikového a jedľového dreva. Robievali to v lete pred krádom, v zime zas po večeroch pri kahancoch. Boli to v podstate drevené doštičky s predkom naokrúhlo formovaným a nižším opätkom. Priehlavok bol z kože a pribitý na doštičku.

Pretože výroba drevákov bola veľmi ľahká, stávali sa vhodným darčekom pre dievky a ženy, no najmä pre deti. V okolí Rožňavy nosili ženy dreváky (*čerkace šlapčugy*) až do druhej svetovej vojny do roboty, okolo domu a na pole. Deti chodili v nich do desiatich rokov do školy. Štrkotavé dreváky sa vyrábali tak isto ako už spomínané banické dreváky, iba s tým rozdielom, že na spodnej strane opätku sa vyrezala jamka, do ktorej sa vložili posekané klince alebo drobné kamienky. Jamka sa zatĺkla malým plieškom. Pri chôdzi tieto dreváky štrkotali, vydávali hrkavý zvuk.

Okrem tejto najbežnejšej roboty si baníci opravovali riad, trhliny na drevených miskách, a to tak, že ich stužovali vbíjaným plieškom; hlinené hrnce spevňovali drotovaním. Okrem toho sa zaoberali výrobou nového riadu pre seba i pre vlastné domácnosti, niekedy i na predaj.

Ako sme uviedli, krámy boli stavané v blízkosti vchodov do bane. Pre zamestnávateľa okrem iného mali aj tú výhodu, že vždy dvaja obyvatelia krámu po skončení pracovného týždňa robili strážcov (*vachtarov*) baní, skladísk a vyhne. V tejto povinnosti sa členovia krámov po týždni striedali, začo dostávali ná dennícku mzdu. V sobotu teda neodchádzali s ostatnými domov, preto v pon-

Obr. 10. Samuel Opreňák s husľami, na ktorých hrával v kráme. Gemerská Poloma. Foto A. Kostková.

delok ráno im niektorý z členov krámu doniesol potraviny a čistú bielizeň, ale najčastejšie túto povinnosť konala žena, matka alebo sestra. Keď v pondelok ráno vošla žena do krámu, hovorievalo sa, že sa baníkom bude zle dariť. Keď sa vracali baníci v pondelok ráno do krámu a stretli farára, hovorili: „Už sme stretli čuhaša (čuhaš — človek v rovnošate, reverende). Ak stretli starú ženu, vravievali: „Stretli sme bielu vranu, dnes máme šichtu skončenú.“ Keď vletel do krámu vták, prinášal dobrú novinu. Znamenalo to, že niektorý z členov dostane zďaleka list, alebo že sa mu narodí dieťa.

V kráme a v bani sa nesmeli ubližovať potkanom a myšiam, pretože upozorňovali na nešťastie. Povera s permoníkmi sa na povrchu neuznávala: títo pôsobili iba v bani. Podľa predstáv baníkov permoníci boli malí mužičkovia s briadkou a svietili červeným svetlom. Baníci spomínajú, že permoník robil baníkom zle iba vtedy, keď ho baník neposlúchal. Ináč pomáhali baníkovi pri hľadaní a kopaní rudy. Na otázku, či baníci verili v takéto príhody a bytosti, baníci dnes odpovedajú: *Šak je to len povera*. No kedysi počas práce v bani jej niektorí v rôznom stupni predsa len podľahli. Mladých chlapcov zbavovali starší baníci strachu v bani obyčajne tak, že prvý deň im do obráteného rukáva strčili živého potkana.

Voľné chvíle v kráme trávili baníci aj hrami. Veková rôznorodosť mužského kolektívu v kráme bola značná: chlapci do 14 až 18 rokov, baníci stredných

rokov a napokon starší robotníci. Hry sa delili na *baveňe pre chlapcov* a na *baveňe pre starších*. Učni, ako najmladší členovia krámu, hrali sa najčastejšie na *šlepu mačku*. Naháňali a chytali sa okolo vetry a často sa stávalo, že *sebe šlepa mačka spalila pazurki*. V lete si zase jeden druhému v lese schovávali strožliaky alebo kusy šiat. Postihnutý si musel svoje veci v lese nájsť, ináč si ich musel vykúpiť nejakým smiešnym úkonom. Tým, čo tuho spali, zakladali medzi palec nohy a susedný prst kúsok horiaceho papiera. Tejto hre hovorili *podme strieľať*. Osemnásťročným mládencom bola najmilšia hra na zápalky. Všetci účastníci tejto hry vysypali na lavicu po škatuľke zápaliek a postupne jeden po druhom oddeľovali z tejto kopy malé kôpky, v ktorých bolo treba uhádnuť počet zápaliek. Lahko sa hádalo vtedy, keď kôpky boli malé. V zimnom období najmladší členovia krámu odchádzali do najbližšej obce na priadky. Tam okrem iných hier bola obľúbená hra *kupovať dievčatá*. Hra spočívala v tom, že sa licitovalo o dievčatá. Takto získané peniaze dávali na *venček* (nedeľná muzika). Najstarší nemali svoje osobitné hry, ale pri sledovaní hier mladších druhov neraz zasahovali, keď vznikol spor.

Na pobavenie bolo v kráme dosť príležitosti. No najviac sa spomína na zábavy pri povýšení pomocníka na kvalifikovaného baníka (*glajchového baníka, haviera*). Dosiachnutie tejto hodnosti vyžadovalo až pätnásťročnú prácu v bani.

Keď totiž chlapec začal robiť v bani (bývalo to v dvanástom-trinádom roku jeho veku), bol zjednaný len na určité percento z výplaty zo mzdy (*dingu*), ktorá bývala raz za štyri týždne. Ding sa rovná úkolovej mzde, ktorá zahrňovala viaceré banické roboty. Výška mzdy sa začínala štyrmi percentami (*centliky*) z dingy. Keď mal päť percent zo mzdy, volali ho *povchlopom*. Aby sa mohol stať pomocníkom, musel dostávať 7 až 9 percent mzdy. Kvalifikovaný baník mal desať percent, čo sa stávalo až po viacročnej robote v bani. Niekedy to však baník ani nedosiahol a ostal navždy pomocníkom pracovnej jednotky (*kiri*). Tento pracovný kolektív (*kira*) pozostával z troch-štyroch členov (haviar, pomocník, učeň). Všetky kiri dohromady vyrobili za mesiac jeden ding, ktorý predstavoval odmenu za všetky roboty v bani: víťanie, odstrel, nakladanie rudy do vagónov, tisnutie vagóna k šachte, zabudovanie alebo vypiarovanie pracovného miesta, starosť o odvod vody, predĺženie koľajníc atď. Ding sa určoval (*staval*) vždy po dvojtýždňovej robote. Mzda sa dojednávala za všetky druhy práce v bani a podľa výsledkov prvých dvoch týždňov sa úkolová mzda (*ding*) zvyšovala alebo znižovala. Pri takejto regulácii mzdy dostávali baníci približne rovnaké čiastky dingy — tzv. *lvon*. Ťažiarci využívali tieto formy povyšovania pomocníka na kvalifikovaného baníka, na reguláciu stavu baníkov a pomocníkov. Pre nich nadpočet baníkov-haviarov nebol vždy žiadúci. Kvalifikovaný baník dostával vždy desať percent zo mzdy. Po povýšení pomocníka na baníka-haviara mu bol pridelený pomocník a učeň, čím vznikla nová kira. Súčasne im bol pridelený pracovný úsek a pracovný kolektív (nová kira) si musel už sám zarábať vlastný *lvon*. Členov kiry si mohol novozvolený baník-haviar určiť alebo vybrať aj sám. Obyčajne sa o jeho pracovných schopnostiach vedelo, a preto, ak bol naozaj šikovným haviarom, hlásili sa mu za spolupracovníkov Iudia sami. Nového vedú-

Obr. 11. Banický dom na kamennej podmurovke. Rožňava. Foto A. Kostková.

ceho kiry spravidla navrhovala materská kira, dolný alebo naddolný. Materská kira navrhovala pomocníka na povýšenie za haviara len v tom prípade, ak vedel samostatne narábať s výbušnami. V prípade, že sa zo strany závodu porušil tento tradičný spôsob navrhovania na povýšenie baníka, keď teda na povýšenie kira nedala súhlas, baníci navrhovaného nepovažovali za dosť pripraveného, ostatní baníci to považovali za nespravodlivé a k takémuto haviarovi nikdy do kiry dobrovoľne nešli. Závod mu musel násilne prideliť ľudí do kiry. Pomocník povýšený za haviara musel okrem pálenky doniesť pre členov krámu a z domu na tento slávnostný akt šišky (*pampuchy*). (Pálenka sa pripravovala riedením koncentrovaného liehu vodou.) Pri dobrej nálade si urobili aj dobrú muziku. Niektorí členovia krámu hrali na husliach, píšťalách a harmonikách. Týchto hudobných nástrojov bolo v kráme poskromne. Tam, kde takýchto muzikantov nebolo, vyludzovali si pri takýchto príležitostiach zvuky na vlastných pracovných nástrojoch, a to tak, že vrtáky zavesili na šnúrky a udierali po nich inými železnými predmetmi; iní zas do toho istého taktu udierali pokrievkami. Nakoniec sa chlapi dali do tanca. Okrem osláv povyšovania baníkov bývali takéto zábavy pri ženbe a pri narodení prvého syna v baníckej rodine. Baníci radi oslavovali meniny svojich druhov, a to najmä Ďura, Jozefa, Jána, Michala, Mateja a Ondreja. Oslávence musel vždy zaplatiť liter pálenky. Ak nebolo dlho nijakej príležitosti na oslavu, prekrstili niektorého z členov na iné meno. Musel ho do týždňa „nosiť“. Keby sa bol „prekrstenec“ v bani cez týždeň ozval na vlastné meno,

bol by musel zaplatiť liter pálenky. Aj pri prijatí nového člena na voľné miesto na lôžku (*pľac*) v kráme, musel každý nováčik ako vstupné doniesť pálenku.

Život v krámoch teda v kolektíve so spoločnými záujmami pôsobil asimilačne na každého jej člena. V dôsledku toho sa vytvorili určité spoločenské a svojpomocné návyky, ktoré neraz presahovali hranice života v kráme a prenášali sa i do kolektívneho života dediny s baníckym obyvateľstvom. Napríklad baníci si pomáhali pri stavbe domov, pri práci na poli, roľníci a baníci si navzájom vypo-máhali pôžičkami. Baníci preberali starosť o učňov z roľníckych rodín v prípadoch, keď bol otec so synom na *valaškoch* (t. j. ak medzi otcom a synom dochádzalo k častým bitkám) a syn odišiel pracovať do bane. V podstate túto súdržnosť podmieňovali rodinné a príbuzenské vzťahy baníkov, ako aj pôvod z jednej obce. Spoločnou prácou a z nej prameniácimi záujmami nadobúdala táto primárna súdržnosť nové formy a najmä nový zmysel, ktorý viedol v baníkoch k pocitu vyššej sociálnej solidarity, ďaleko presahujúcej príbuzenské vzťahy.

Asi od r. 1900 už pravidelne bývali v krámoch baníci z rôznych obcí, rôznej národnosti, ktorí však naďalej zachovávali tradičné návyky v krámovom živote.

Robotníci prichádzajúci do krámov z obcí, do ktorých sa vracali len raz za týždeň a *slunko, vidzeli chibaj v nedzelu*, žili vo veľkej izolovanosti od svojich rodín a od spoločnosti vôbec. I keď sa ich pracovné postavenie, čo sa týka kvalifikácie a pracovného výkonu, nijako nelíšilo od pracovného postavenia ostatných baníkov, spôsob ubytovania baníkov ťažiar veľmi podporovali, a to jednoducho preto, že krámoví baníci bývali menej revoluční a bolo ťažšie s nimi nadväzovať styk pri spoločných baníckych akciách. Obyvatelia krámu prichádzali s ostatným robotníctvom do styku iba pri nástupe do práce a pri zjednávaní dingu, čo sa stávalo raz za štyri týždne. Do krámu nikdy nevstúpil ani jeden z úradníkov závodu alebo lekár, iba ak tu a tam niektorý baník z baníckej obce, aby si s nimi niekedy prihriali alebo uvarili obed na spoločnom ohnisku. Pritom sa však aj títo baníci politicky uvedomovali stretávaním sa v *bruderlade*, bratskej baníckej pokladnici, na prvých spoločných schôdzkach pri zakladaní sociálno-demokratickej strany v rokoch 1917—1919, v baníckej odborovej organizácii a pri zakladaní komunistickej strany r. 1921. S veľkou láskou a úctou vyslovujú mená zakladateľov, napríklad Šamu Munka z Ózdu v Maďarsku, ktorý už r. 1916 pripravoval v Rožňave pôdu pre založenie baníckej odborovej organizácie. V Rimavsko-muránskej železiarskej spoločnosti na Munkovu výzvu „Szegény, szegény, miért vagy szegény?“ (Chudák, chudák, prečo si chudobný?) vstúpilo do odborovej organizácie 800 robotníkov všetkých kategórií, teda bez ohľadu na pracovné postavenie. Už r. 1917 predkladá prvý 14 členný výbor tejto organizácie kolektívnu zmluvu železiarskej spoločnosti s požiadavkou zvýšiť mzdy a s inými politickými požiadavkami.

Folklorne prejavy baníkov v krámoch.

V čase oddychu, obyčajne večer pred spaním, baníci si rozprávali *povedalky*, rozličné zážitky z baníckeho života, aj pripovedky žartovného charakteru a fan-

tastické rozprávky o kráľoch, princoch a pod. Július Gudas z Rožňavy mi vyrozprával túto *povedalku*:

Na štrnástom obzore (horizonte) stal stari Blažko. Išiel cindere (zápalnice) zakladac. V rukoch držal pipku a kapsle. Len mu tu naraz spadol z pipky uhlík na kapslu a zabilo ho. Raz poslal hutman chlapca a banika Rudka na štrnasti obzor merac. Rudko sa vrátil a poveda: „Tam čos klope. Tam je stari Blažko.“ „Nerozpravaj“, vraví chlapec. A Rudko vraví: „Ja tam nejdem, tam je stari Blažko.“ Obidvaja otekli. Druhi dzeň ich hutman znova viduril na ten obzor. Zas utekli, lebo zas bulo klopaňe. Treti deň postavil hutman chlapca dopredu, Rudka za ňim a sam šiel posledňi, aj on sa bal. Nenašli stareho Blažku, ale prišli na to, že na šternastom obzore na jednim mesce voda kapka. Potom sa všetkým trom dlho posmievali, najvecej hutmanovi učenomou človeku, a kec počuli v bani klopac, baňici vykrikovali „stari Blažko klopka“.

Baníci si najčastejšie rozprávali o svojej robote a o skúsenostiach pri jej zdolávaní. Témou baníckych rozprávání boli aj sociálne vzťahy a problémy baníckeho života, preto si v kráme neraz spomínali na ubližovania (*skrivodlivosti*), najmä v súvislosti s prideľovaním tzv. pracovných a nepracovných miest v bani alebo baníckych prác na povrchu.

Na pracovnom mesce zarobil baňik viac peňeži, na nepracovnom bulo meňej rudi a len za rudu še dobre placilo. Bulo aj tak, že baňici čo buli z domu bohati gazdove, nošili hutmanovi a oberhutmanovi zo zabijački mäso, jahňatka, maslo, vajcia a ine. To še mu vyplacilo i nevyplacilo. S takim človekom nechcel žadni pracovac, ani še zhovarac, ale po mešacu sme na šicko zabudli a bulo dobre. Vecej taki baňik nič nenošil a zarabjal jako mi.“ (Rozprával Bartolomej Hatala z Nadabuly.)

Cenný materiál, objasňujúci ťažký život i boj baníkov, predstavujú ich vlastné životopisy, ktoré môžeme zároveň považovať za spomienkové vyprávania z baníckeho života.

Daniel Letanovský, narodený r. 1894 vo Veľkom Hnilci, bytom v Rožňave:

„Starý otec páčil uhlie na Hnilci a otec bol baníkom na Ráztokách. Mal som pätnásť mesiacov, keď otec s nami prišiel bývať do kúpeľov (teraz Rožňavská Huta). Bývali sme ako želiari v zadnej chyžke u chudobných. Roku 1895—1902 odkúpil otec od grófa malý domček (*hamrik*) z dreva, dosiek a ohádzaný hlinou. Mal jednu chyžku a kuchyňu (*prikľet*). Pamätám sa ešte, že v lete sa v kuchyni varilo na trojnožke (*trafjuse*) a v zime sa tu pílilo drevo. V chyži v kúte stál železný sporák (*šparovňa*), v druhom kúte posteľ, oproti pod stenou jedna skriňa (*kasta*), pod oblokom, ktorý bol len 60×60 cm veľký, stál stôl a lavice okolo stien. Otec chodil do bane v súkenných nohaviciach (*chološňach*) a v drevákoch, tlačil v bani pred sebou po doskách vozíky (*hunktiky*) so štyrmi kolesami. Nosil si do bane okrem jedla *rožček* (rožky sa vyrábali z rohoviny hovädzieho dobytku) na pálenku.

Keď nám otec r. 1941 zomrel, matka dostala naraz 1700 úrazové a 7,50 K mesačnú penziu. Bolo nás 7 detí. Ja ako najstarší som sa už tri roky učil pri otcovi v bani pracovať. Môj centlikársky lvôn nestačil na výživu rodiny, a tak i matka musela chodiť pracovať. Pamätám sa na to, že dávnejšie Čučma len furmanila a roľníčila. Keď mal roľník veľa detí, posielal ich robiť do bane. Preto dnes máme tak veľa baníkov. Rimavsko-muránska spoločnosť verbovala ľudí do bane aj z Galície, z Krakova, Bukoviny, Macedónie, Chorvátska, Štajerska a Rumunov z Transylvánie. Títo naverbovanci bývali v barakoch z dosiek. Roku 1902—1909 postavil závod päť barakov a v každom z nich bývalo 80—90 ľudí. Zadeľovali ich robiť na jedno miesto.

a nie medzi ostatných baníkov. Macedonci mali so sebou aj gajdy a podľa nich tancovali. Prvý raz som videl ich tanec. V rokoch 1910—1911 prišli sem haviari z Čiech. Boli to: Marek, Gizel, Sochor a Gacek z Kladna. Po dvoch rokoch práce založili u nás prvú banícku hudbu. Keď závod nedal naverbovancom to, čo im sľúbil, vracali sa neraz s rodinami do svojich domovov. Keď baník, ktorý býval v baraku, zomrel, mohla jeho žena pracovať v pražiarni rudy. Keď prácu neprijala, musela do štrnásť dní opustiť byt. Takáto vypovedaná vdova dala deti do sirotinca a sama šla slúžiť. Tak sa stalo i v prípade Đuranovej. Pre vdovu vždy bola práca, to už na to dbala bratská banícka pokladnica. Radšej vylúčili z práce ženu, ktorá ešte mala muža.

Na staré roky som sa stal *bruderfatrom*, posledným *bruderfatrom*, lebo sme si svoju starú banícku tradíciu nechceli opustiť. Na Klementa (banícky patrón), 23. novembra, sme vždy chodili spoločne sa pomodliť na kalváriu a odtiaľ sme šli k bruderfatrovi, kde bola *bruderlada*. *Fater* otvoril *ladu* a každý do nej pridal ľubovoľný vklad. Členské do lady sa platilo do r. 1945 len 3 Kčs. Z vkladov sa každoročne vyplácali jednorazové výpomocné podpory vdovám. Na Klementa si prítomní baníci vybrali medzi sebou peniaze aj na vlastné počastovanie. Kúpili si pálenku a šalámu, *ladu* prikryli baníckou zástavou (*šlengundais*) a na nej si rozložili hostinu. To tiež patrilo k baníckej tradícii. Okolo štvrtej po obede sa všetci baníci od *fatra* odobrali a šli domov. Roku 1945 nás bolo 40 členov v *bruderlade* a keď sme v tom istom roku odovzdali *ladu* do baníckeho múzea v Rožňave, prestali sme už zachovávať banícku tradíciu. Teraz sa len tak pri chorobe alebo pohrebe stretávame, čo sme starší baníci.“

Samuel Opreňák, narodený r. 1892 vo Veľkom Hnilci, býva v Gemerskej Polome:

„Otec chodil v Hnilci robiť na baňu Grétku. Býval aj so svojimi dvoma bratmi v jednom dome, ktorý bol spoločný, ale postavený na majetku grófa. Raz *foršner* hlásil grófovi, že môj ujček chodí do lesa na postriežku a že pytliači. Gróf všetky tri rodiny z domu vyduril a vyplatil im čiastky za dom. V Hnilci vtedy aj robotu v bani zastavili a viac rodín sa z Hnilca vysťahovalo za prácou. Otec prišiel bývať do Nižnej Slanej na želiarstvo. Mal som vtedy dva roky. Otec zomrel, keď som mal deväť rokov. Aj ujček odišiel do Ameriky a nám s matkou nemal kto pomáhať. Bolo päť drobných detí ako prstov na ruke. Ako deväťročný som šiel pracovať na majer, ku ktorému prináležala baňa Klimentka a kde bol veľký násyp (*halňa*), na ktorý odhadzovali starci hrnce, v ktorých pálili antimón. Hrnce boli z hlíny a naspodku mali dierky, cez ktoré v ohni antimón vytekal. Keď sa dierky na hrnci pri pálení zapchali, starci taký hrniec hodili na násyp. Pri tomto násype dal postaviť podnikateľ Schwardy stól a na ňom sme ako deti (bolo nás pätnásť chlapcov a dievčat) celý násyp (*halňu*) rukami presypali. Hrnce s nevytečenou rudou sme rozbíjali a vyberali rudu, kde bol ešte antimón. Ten sme ukladali do ladičiek alebo drobnejšiu rudu zašivali ženy do vriec a posielalo sa to do Nemecka. Dostávali sme za túto prácu 35 grajciarov na deň. Dvanásťročný som už šiel pracovať na baňu Karolka, nad Nedabulou a býval som v kráme. Potom som na bani Gampli prebýjal (*trajboval*) šachtu a pretože málo platili, odišiel som na baňu Bernardy, ktorá nebola ďaleko od bane Karolka. Po prvej svetovej vojne, keď prestal 12 hod. pracovný čas, sme *übersichtovali* (robili 4 hod. nad bežný 8 hod. pracovný čas). Keď sme robili 12 hodín, vtedy sme mali poludňajšiu prestávku a teraz (t. zn. pri *übersichtovaní* — pozn. A. K.) sme museli robiť v jednom ťahu 12 hod. Až od r. 1920 sme robili len 8 hod. a vtedy sme opustili aj krámy. Ešte i tie dve brezy, čo každé ráno vítali baníkov pri vyhni, toho roku zo žiaľu za baníkmi vyschli. Býval som v kráme 15 rokov a vždy som žil s tými istými ľuďmi z jednej obce. Už od malička som mal rád husle. Sám som sa na nich naučil hrať. Keď som žil v kráme, vyhrával som svojim druhom na husličkách. Dnes si ich opatrujem. Inakšej zábavy sme v kráme nemali. Keď sme oslavovali povýšenie centlikára na haviara, vtedy sme urobili väčšiu muziku na svojich nástrojoch, s ktorými sme pracovali v bani.“

Julius Gudas, narodený r. 1899 v Bej-Spric v Rumunsku, bytom v Rožňave:

Roku 1906 naverbovali môjho otca robiť na Slovensko. V Rumunsku vyrábala ľudovú keramikú. Prišli sme do Rudnianskej celá rodina so šiestimi deťmi. Tu sme boli ubytovaní v drevenej kolónii na Zapanici a pretože otca v bani zle platili, po troch rokoch sme prešli do Rožňavy. I tu sme sa ubytovali v kolónii, ktorú závod staval v rokoch 1903—1908. Bolo tam 32 domov z kameňa a z tehly, s drevenými povalami a v každom dome bývalo 6 rodín. V každom dome bolo 6 bytov, ktoré pozostávali z izby a kuchyne. Keď som mal trinásť rokov, šiel som robiť do bane na Bernardke a do Sadlovskej bane. Od trinásteho roku som platil 6 grajciarov do *bruderlady* na lieky pre baníkov, keď ochoreli. A od štrnástich rokov som už platil do *bruderlady* aj na svoju penziu. Otec dostával ešte z *bruderlady* 20 K mesačnej penzie. Z nej

pomáhali chorým alebo starým baníkom. Keď ešte nebola banícka bratská pokladnica, otvárala sa bruderlada raz za mesiac. Vyplácali sa z nej jednorazové podpory vdovám po baníkoch a poskytovali sa malé pôžičky baníkom na stavby rodinných domčekov alebo iné podpory. Súčasne sa prijímali za členov noví baníci, ktorí pri zápise dávali do lady trojkorunový vklad. Za prvej CSR vyplácali vdovám jednorazovú podporu 50,— Kčs. Keď sa do bruderlady prijímal nový člen, musel si ľahnúť na lavicu a fater ho udrel trikrát baníckou lopatkou. Novoprijatý člen musel zaplatiť oldomáš všetkým baníkom. Nového člena odprevadili dvaja určení baníci domov a on ich zato doma počastoval. Bruderfater mal podľa baníckej tradície na starosti úschovu baníckej uniformy, začo dostal raz do roka zaplatené dve šichty, a mal na starosti pohreby baníkov až do r. 1945. Posledným bruderfatrom bol u nás Daniel Letanovský z Rožňavy. Mŕtveho baníka strážili večer dvaja baníci v uniformách, ktorí sa každú hodinu vymieňali. Potom sedeli s rodinou mŕtveho v kuchyni do rána a odtiaľ šli do roboty. Na cintorín vyprevádzali mŕtveho všetci baníci v uniformách. Baník, ktorý neprišiel vyprevadiť mŕtveho, musel zaplatiť do bruderlady pokutu 5,— Kčs.

A teraz chcem vyrozprávať, ako to u nás bolo za prvej svetovej vojny. Roku 1916 bol náš bankský závod vojenským závodom. Veliteľom závodu sa stal Gyula Eszter. Pri ňom sme museli robiť každý druhý deň 18 hodín. Nemali sme čo jesť a aby postrašil robotníkov, aby nerebelovali, dal vyviazať naraz 60—80 zajatcov. Závod nám vtedy predával len kukuričnú múku a margarín. Na margarín bola potrebná rajnička, lebo bol riedky. Keď banícke ženy vyfasovali margarín, dozvedeli sa, že tento margarín je zdraviu škodlivý. Začali kričať na úradníkov bani, že im otravu predávajú. Úradník Kraus povedal: „Neni dobrý margarín? dajte ho sem!“ a vylial margarín z rajničky na stenu. Potom zavola svojho psa, ktorý ho lízal. „Vidíte ženy, aj psovi chutí, nuž aj vám musí byť dobrý.“ Vtedy Mária Hlaváčová začala „vakovať kanceláriu margarínom“. Všetky ženy vylievali margarín z rajničiek na steny kancelárie. Potom napísal Zerečič za všetkých baníkov do Viedne list, že Eszter je zlý, že vyvážuje baníkov. Miesto neho prišiel nadporučík Sás. Ten nevyvážoval, ale posielal najlepších baníkov na taliansky front. Do roku 1916 sme mávali schôdzky len v lese alebo s baníkmi v krámoch. Na prvého mája sme nesmeli oslavovať robotnícky sviatok práce, preto sme si v lese urobili vždy slávnosť a strieľali dynamitom. Roku 1917 sme si založili banícku odborovú organizáciu a predložili závodu kolektívnu zmluvu. Plat sa nám zvýšil o 60 0/0, ale zato išlo 24 baníkov na front. No závod nám r. 1923 znížil plat natoľko, že sme museli tri mesiace štrajkovať. Ešte dodnes stojí hruška pri násype pred kolóniou „ako pomník štrajkujúcich baníkov“. Roku 1921, keď sme už mali založenú KSS, všetci majstri vystúpili z našej odborovej organizácie, šli do demokratickej, ale robotníci v nej ostali. V strane bolo v tom čase veľa členov spomedzi „krámových“ baníkov. Keď sme začali robiť stranícke schôdzky v Rožňave, prestali chodiť na ne „krámoví“ baníci, ale zato členské si vždy platili. Na pokyn strany v lete sme každú nedeľu chodili s deťmi z kolónie na výlety na vrch Harňabyk. Čítali sme tam deťom marxistické brožúrky a organizovali pre naše deti spoločné detské hry. Mládež chodila až do Smolníka a do Štôsu, aby v lese mohli organizovať schôdzky komunistickej mládeže. Zandári im tieto schôdzky často vystopovali a rozbíjali.“

Michal Štempel, narodený r. 1895 v Dobšinej, bytom v Dobšinej:

Už ako trinásťročný som sa začal učiť v stolárskej fabrike v Dobšinej, kde som vyrobil 1,20 K za šichtu. Keď som mal osemnásť rokov, šiel som robiť do bane pod Zemberkom, kde sa kopala medená ruda. Začínal som s piatimi centlikmi. Za jeden deň sme vykopali asi vagón (bolo nás do 100 robotníkov). Nádenníci, ktorí zabudovávali vybraté miesta v bani, boli platení osobitne. Pracoval som v kire, ktorá mala na starosti kopať rudu, zabudovať *štros*, predĺžiť trať (*štreku*) a vyvážať rudu vagónikmi na halňu. Býval som v kráme, ktorý bol predelený stenou, lebo nás bolo veľa baníkov, a tak sme krámy pristavovali jeden k druhému. Spali sme na spoločnom lôžku (*pügerete*) a varili sme na vatre (*piacke*). Každé ráno sme si museli svoje miesto na posteli popraviť, riady umyť a v putničke vodu doniešť. Niektorí baníci si nosili do krámu na celý týždeň 5 litrov mlieka v putničke. Keď niektorý baník ochorel, dali sme mu sprievodcu k lekárovi alebo domov a na šichtu sme sa mu poskladali. Keď bol baník ranený, odnášali sme ho z bane domov na nosidlách (*trogu*). V stredu odchádzali niektorí mladší baníci do dediny na priadky. Vtedy si vždy vymenili košeľu a ostatní baníci sa im posmievali: „Už idu na *gracu*“ (na zálety). Večer si spievali všetci baníci v krámoch piesne v štyroch rečiach: slovenské, nemecké, maďarské a poľské. Všetci sme sa dobre znášali aj rozumeli, jeden druhému sme si pomáhali, keď sa stalo nejaké nešťastie, alebo keď boli niektorí baníci vyhodení z práce. Keď som bol glajchovaný na haviara, musel som sa *zakupovať*, t. j. doniešť svojim

druhom píš. Keď niekto z nás niečo vyviedol, to sa pamätalo a na schôdzke v bruderlade ho fater pred všetkými na lavici vylopatkoval. Keď začal 8 hod. pracovný čas, všetci sme sa tešili, že budeme spať doma v posteli.

Rozprávania baníka Štempela z Dobšinej, ako i ďalších informátorov potvrdzujú naše doterajšie zistenia, že vzájomné vzťahy medzi robotníctvom sa neutvárali na nevraživosť medzi príslušníkmi rôznych národností. Podstatným určovateľom ich života a presvedčenia bol boj za sociálnu spravodlivosť, rovnakú pre robotníkov bez ohľadu na ich etnickú príslušnosť.

Rozprávania z baníckeho života mali veľmi dôležitý výchovný vplyv na členov krámového kolektívu. Pracovná príležitosť, ktorá nútila baníkov z okolitých obcí žiť spoločne, učila ich vytvárať a osvojovať si návyky, ktorými sa stmelovala táto zaujímavá krámová societa. Z tohto spoločného nažívania vyplynulo osobné podriaďovanie sa kolektívu, vzájomná morálna a fyzická pomoc pri práci v bani, v kráme, doma, solidárnosť s baníkmi, ktorých z práce vyhadzovali a prepúšťali — prvky spoločného triedneho povedomia.

Z á v e r

Krámy predstavujú typ obydli, ktoré bolo do r. 1920 značne rozšírené v celom Gemeri nielen u baníkov, ale aj u drevorubačov a uhliarov. Zatiaľ sme sa pokúsili prebádať krámy, slúžiace ako núdzové obydli jednej sociálnej skupiny — baníkov, ktorí prichádzali na práce do baní zo vzdialenejších obcí; domov sa vracali len na nedeľu. Pretože títo baníci zväčša nevlastnili domy, ale boli len želiarmi, ubytovaním v krámoch si súčasne riešili aj tiesnivú otázku ubytovania baníckej rodiny v jednej želiarskej miestnosti. K tomuto typu bývania v spomenutých ďalších dvoch skupinách sa ešte v budúcnosti vrátíme, aby sme na základe porovnania ich činnosti a súvislosti mohli objasniť otázku ich vzniku, rozšírenia a celkového zaradenia do kultúry ľudového bývania. Časove sme si túto čiastkovú výskumnú úlohu obmedzili na obdobie od r. 1906 z toho dôvodu, že vo vnútornom vývine baníckeho života v krámoch v tomto časovom úseku sa historicky stabilizovali vzťahy baníkov v práci i vo vzájomnom spolunažívaní.

Podľa informácií baníkov a z ďalších prameňov došli sme k názoru, že krámy baníkov sa podstatne odlišujú od núdzových ubikácií drevorubačov a uhliarov v projekte a tektonike stavby, vo výbere a používaní stavebného materiálu, vo využívaní vnútorného priestoru, a najmä tým, že sú stabilné, neprenosné.

Stavanie krámov súvisí časove pravdepodobne so vznikom slovenských pecí, ktoré sa stavali pri šachtách a ktoré si vyžadovali sústavnú obsluhu. So zánikom slovenských pecí¹⁰ na tavenie železnej rudy však krámy nezanikli. Naopak, ich počet rástol a stali sa typickým obydli baníkov v železornom ťažiarstve na dolnom Spiši (Mlynky, Dedinky, Hnilec, Henclova, Stará Voda, Tichá Voda) a v celom Rožňavskom okrese. Bolo to v čase, keď sa utvárali banské spoločnosti a keď sa zvyšovala ťažba rudy voľným kutaním. Výsledky sa významom rovnali

¹⁰ P. H a p á k, *Dejiny železiarskeho priemyslu na Slovensku od konca 18. storočia do roku 1867*. SAV, Bratislava 1962, 29. — Autor uvádza, že „Posledná slovenská pec na Slovensku zanikla až r. 1853 v obci Lúčka (okres Rožňava).“

„geologickému prieskumu“, ktorý bol pre kapitalistov-ťažiarov veľmi výhodný. S úspechom ho na svoje ciele využívali aj preto, že kutací objekt mal kutač len v prenájme. Takto sa mohlo stať, že voľné kutacie právo trvalo až do r. 1918 — i po dávnom zániku slovenských pecí. Voľní kutači predávali Rimavsko-muránskej železiarskej spoločnosti už len rudu a naposledy len svoju pracovnú silu.

Bývanie baníkov v krámoch tvorí dôležitú, v istom zmysle zákonitú etapu sústreďovania stálych námezdnych síl. Tento druh života pripútal baníkov k závodu, pomáhal teda vytvárať káder stálych námezdnych síl, čo je pre kapitalistický priemysel, najmä pre baníctvo jedným z nevyhnutných faktorov jeho rozvoja.

Výskum ukázal, že v oblasti dolného Spiša a Gemera mali krámy funkciu banického obydlija do r. 1920, do zrušenia 12 hod. pracovného času. Iná funkcia krámov v tejto oblasti, napr. ako prístrešie pre pastierov je sekundárneho významu.⁴¹ Ďalšou otázkou štúdia bude osvetliť funkciu krámu u drevorubačov a uhliarov. Doterajšie údaje dopĺňajú obraz o funkcii krámov na území Slovenska a v príslušných oblastiach susedných etník.

Výsledky nášho bádania v teréne a zachované doklady umožňujú doplniť aj doterajšie názory o etnickom pôvode tohto javu. Zatiaľ čo v nemeckej etymológii znamená krám predovšetkým krytý priestor na uskladňovanie rudy, banických pracovných nástrojov a pomôcok a v maďarskej oblasti predovšetkým ohradu pre zvieratá, zatiaľ v slovenskej oblasti Gemera a Spiša mali krámy funkciu banického obydlija, a to spočiatku pravdepodobne slúžiaceho len za prístrešie pre voľne kutajúcich baníkov, v ďalšom vývojovom štádiu pre námezdne pracujúcich baníkov. Napriek tomu, že termíny: nemecký Krüm, maďarský karám a slovenský krám (krámik) majú spoločnú etymológiu a každý z nich označuje určitý typ prístrešia, možno sa domnievať, že slovenské krámy zo skúmanej oblasti predstavujú jav banickej kultúry, ktorý sa odlišuje od ostatných typov prístrešia stavebnou disciplínou, funkčnosťou i sociálnym významom. Existencia krámov, ako jednej z foriem banického bývania na našom území, je zároveň dokladom o sociálnom postavení baníkov v období rozvíjajúceho sa ťažiarkeho priemyslu v tejto oblasti. Preskúmanie ostatných foriem banického bývania v podstatnej miere prispeje k poznaniu života baníkov ako významnej sociálnej skupiny robotníkov. Intenzívne spolunažívanie „krámových“ baníkov — najmä v časoch, keď osadenstvo v krámoch nebolo už viazané príbuzenskými vzťahmi, v podstatnej miere formovalo a upevňovalo triedne uvedomenie. Život v krámoch a spomienky naň ostali vo vedomí baníkov v týchto oblastiach dodnes a tvoria časť dejín ľudovej kultúry i dejín robotníckeho hnutia na Slovensku.

⁴¹ K Vařekovmu tvrdeniu, že krám v Jakubanoch je pôvodné prístrešie pastierov, citujem z práce P. Hapáka, c. d., 26: „V druhom desaťročí minulého storočia bola postavená vysoká pec a skujňovacie vyhne v Jakubanoch (okres Poprad).“ Teda aj v tejto oblasti pastieri prevzali pôvodné banické krámy.

Das Gebiet des Slowakischen Erzgebirges in der Mittelslowakei verbirgt grosse Mineralreichtümer, von denen das Eisenerz in der Vergangenheit eine dominante Rolle gespielt hatte, die sie auch noch heute in der Gegenwart spielt. Zufolge kapitalistischer Konzentration in der Gewerkschaft des Eisenerzes hat man allmählich aufgehört, den traditionellen Bergbau zu betreiben und die Erzgewinnung wurde durch die Einführung modernerer Bergtechnik und Arbeiterorganisation erhöht. Dieser Wandel verursachte eine zahlmässige Erhöhung der Bergleute und Tagelöhner. In den veränderten Erzeugungs- und gesellschaftlichen Bedingungen sind die in Lohn arbeitenden Bergleute und Tagelöhner gezwungen gewesen, vorübergehend in notdürftigen Wohnstätten, genannt „K r a m y“, zu wohnen.

Die Existenz dieser „Kramy“, als eine von den Formen des gemeinsamen Bergwohnens, blieb in der Slowakei bis zum Jahre 1918—1920 erhalten, wann die zwölfstündige Arbeitszeit aufgehoben wurde. Diese typischen Wohnstätten der Bergleute sind am meisten im Gebiete der Zips (Mlynky, Dedinky, Tichá Voda, Stará Voda und Hnilec) und Gömör (Nadabula, Nižná Slaná, Čučma, Dobšina, Vlachovo, Lubenik usw.) verbreitet.

Die „Kramy“ stellen einen Wohnungstyp dar, der als eine notdürftige Wohnstätte einer sozialen Gruppe, nämlich den Bergleuten diente, die aus entfernteren Gemeinden in die Arbeit kamen und nur für den Sonntag nach Hause zurückkehrten. Nach der Terrainforschung sind wir der Ansicht, dass in der Vergangenheit in den erwähnten Gebieten ausser den „Kramy“ für die Bergleute auch solche für die Holzfäller und Kohlenbrenner existierten. Diese unterscheiden sich jedoch grundlegend von den notdürftigen Ubikationen der Bergleute durch deren Projekt und Bautechnik, ferner durch die Wahl und Benutzung des Baumaterials, durch die Ausnutzung des Innenraumes und schliesslich namentlich dadurch, dass sie übertragbar sind, wogegen die „Kramy“ für die Bergleute stabil gebaut wurden, also nicht übertragbar sind.

Der Bau von „Kramy“ als notdürftige Wohnstätten für die Bergleute hängt zeitgemäss wahrscheinlich mit der Entstehung slowakischer Backöfen zusammen, die bei den Schächten gebaut wurden und eine systematische Bedienung erforderten. Mit dem Erlöschen slowakischer Backöfen zum Schmelzen des Eisenerzes, sind jedoch die „Kramy“ nicht erloschen, sondern, wie die Erforschung zeigte, behielten die „Kramy“ ihre Wohnungsfunktion für die Bergleute bis zum Jahre 1920. Das Wohnen der Bergleute in den „Kramy“ bildet eine wichtige, im gewissen Sinn gesetzmässige Etappe einer Konzentrierung beständiger Lohnkräfte im Bergwerk. Diese Lebensweise fesselte die Bergleute zum Unternehmen und half somit zur Kaderbildung beständiger Lohnarbeiter, was für die kapitalistische Industrie — namentlich für den Bergbau — einen seiner unentbehrlichen Entwicklungsfaktoren bedeutet.

Auf Grund erhaltener Dokumente ermöglichen die Resultate unserer Terrainforschung auch die bisherigen Ansichten über den ethnischen Ursprung dieser Erscheinung zu ergänzen. Während in der deutschen Etymologie das Wort „Kram“ vor allem einen gedeckten Raum bedeutet, wo das Erz, die Arbeiterwerkzeuge und Hilfsmittel der Bergleute aufbewahrt wurden, und im ungarischen Gebiet mit „Kram“ namentlich ein Gehege für Haustiere bezeichnet wird, dienten die „Kramy“ im slowakischen Gebiet des Gömör und der Zips als Wohnstätten für die Bergleute und zwar ursprünglich als Obdach für die frei schürfenden Bergleute und im weiteren Entwicklungsstadium für die in Lohn arbeitenden Bergleute. Trotzdem die Termini: deutsch „Krum“, ungarisch „Karám“ und slowakisch „Kram“ („Kramik“) eine gemeinsame Etymologie haben und ein jeder von ihnen irgendeinen Obdach-Typ bedeutet, kann behauptet werden, dass die beschriebenen slowakischen „Kramy“ eine Erscheinung der Bergkultur darstellen, die einheimischen Ursprungs ist und sich dabei prinzipiell von den übrigen Obdach-Typen unterscheidet, und zwar durch deren Bau-Charakter, Funktion und soziale Bedeutung. Die Ueberprüfung der übrigen Lebensformen von Bergarbeitern wird wesentlich zur Lebenskenntnis der Bergleute als bedeutsamer sozialer Arbeitergruppe beitragen. Das intensive Zusammenwohnen der Bergleute in den „Kramy“ — namentlich zu der Zeit, als die Belegschaft nicht mehr durch Verwandtschaftsbeziehungen gebunden war, sondern als sich die Bergleute ihrer Zugehörigkeit zur Arbeiterklasse bewusst waren — formierte und festigte bedeutend das Klassenbewusstsein. Das Leben in den „Kramy“ und die Erinnerungen daran blieben bis heute im Bewusstsein der Bergleute in diesen Gebieten und bilden einen Teil der Volkskultur und der Geschichte der Arbeiterbewegung in der Slowakei.

СЛОВАЦКАЯ ЭТНОГРАФИЯ
Журнал Словацкой Академии Наук
Год издания XI, 1963, № 4
Издается четыре раза в год
Издательство Словацкой Академии Наук
Редакторы д-р Божена Филова и Вера Носáльова
Адрес редакции Братислава, Клеменсова 27

SLOWAKISCHE VOLKSKUNDE
Zeitschrift der Slowakischen Akademie der Wissenschaften
Jahrgang XI, 1963, Nr. 4. Erscheint viermal im Jahre
Herausgegeben vom Verlag der Slowakischen Akademie der Wissenschaften
Redakteure Dr. Božena Filová und Viera Nosáľová
Redaktion Bratislava, Klemensova 27

SLOVAK ETHNOGRAPHY
Journal of the Slovak Academy of Sciences
Volume XI, 1963, No 4.
Published quarterly by the Slovak Academy of Sciences
Managing Editors Dr. Božena Filová and Viera Nosáľová
Editor Bratislava, Klemensova 27, Czechoslovakia

L'ETHNOGRAPHIE SLOVAQUE
revue de l'Académie slovaque des sciences
Anné XI, 1963, No 4. Parait quatre fois par an
Aux Editions de l'Académie slovaque des sciences
Rédacteurs: dr. Božena Filová et Viera Nosáľová
Rédaction Bratislava, Klemensova 27

SLOVENSKÝ NÁRODOPIS
Časopis Slovenskej akadémie vied
Ročník XI, 1963, číslo 4. Vychádza štyri razy do roka
Vydáva Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied

Hlavná redaktorka dr. Božena Filová

Výkonná redaktorka prom. hist. Viera Nosáľová

Redakčná rada: doc. dr. Rudolf Bednárík, dr. Soňa Burlasová, prom. hist. Emília Horváthová, dr. Soňa Kovačevičová, dr. Michal Markuš, doc. dr. Andrej Melicherčík, dr. Ján

Mjartan, dr. Ján Podolák

Redaktor časopisu Vincent Laca

Technický redaktor Ondrej Betko

Redakcia: Bratislava, Klemensova 27

Vytlačili Tlačiarne Slovenského národného povstania, n. p., Martin

Jednotlivé číslo Kčs 13,50, celoročné predplatné Kčs 54,—

Výmer PIO 2385/49-III/2 — V-06*31096

Rozširuje Poštová novinová služba, objednávky a predplatné prijíma Poštový novinový úrad — ústredná administrácia PNS — Gottwaldovo námestie 48/VII, Bratislava. Možno tiež objednať na každom poštovom úrade alebo u doručovateľa. Objednávky do zahraničia vybavuje Poštový novinový úrad — vývoz tlače — Jindřišská ul. 14, Praha 1.

© by Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1963